

Prof. Dr. Osman Turan

DOĞU ANADOLU
TÜRK DEVLETLERİ TARİHİ

*Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler,
Dilmaç Oğulları ve Artuklular'ın
siyasî tarih ve medeniyetleri*

YAYIN NU: 570
KÜLTÜR SERİSİ: 252

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-479-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: İstanbul 1973, Turan Neşriyat Yurdu

.....

6. Basım: 2001, Ötüken

13. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE

Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.

Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Anadolu'da Türk Vatanı (1071, Malazgirt)
ve
Türk Devletinin (1075, İznik) Kuruluşu
900. Yıldönümü Hâtırasına Armağan

İÇİNDEKİLER

Başlangıç.....	9
----------------	---

I

SALTUKLULAR VE SALTUK-İLİ TARİHİ

1. Saltuklu Beyliği ve Kuruluşu	19
2. İzzeddin Saltuk ve Gürcü Seferi	25
3. Saltuklular ve Gürcü İstilâsı	33
4. Saltuk-İli'nde Selçuklu Beyliği	37
5. Cihânşah ve Erzurum Selçuklularının Sonu.....	41
6. Eski İslâm Devrinde Erzurum	44
7. Ortaçağda Saltuk-İli.....	46
8. Kültür ve âbideler.....	50
9. Saltuk-İlinde Bayburt	55
10. Ortaçağdan Sonra Saltuk-İli	61
11. Saltuk -İli'nde Göçebe Hayatı.....	65

II

MENGÜCİKLER VE MENGÜCİK-İLİ TARİHİ

1. Mengüçik Beyliğinin Başlangıcı.....	71
2. Devletin Taksimi, Erzincan Beyliği.....	76
3. Erzincan Mengüçiklerinin İnkırazı	80
4. Divriği Mengüçikleri	82
5. Mengüçikler Zamanında Divriği	85
6. Erzincan'ın İktisadî Durum	87
7. Erzincan'da Kültür Hayatı.....	90

III

SÖKMENLİLER (AHLAT-ŞÂHLAR) VE SÖKMEN-İLİ TARİHİ

1. Sökmenli Devletinin Kuruluşu	99
2. Devletin Sarsılması ve Toparlanması.....	104
3. Gürcüler ile Savaş.....	109

4. Eyyûbî Tehlikesi ve Ahlat Şâhlar	113
5. Beg-Timür'den Sonra İnkıraz	116
6. Sökmen-İlî'nin Eyyubîler'e ve Selçuklular'a İntikali	121
7. Dilmaç Oğulları Beyliği	126
8. Ahlat'ta Türk Medeniyeti	132
9. İlim ve Kültür	135
10. Sökmen-İlînde Medenî Sukut	138

IV ARTUKLULAR VE ARTUK-İLİ TARİHİ

1. Artukluların Zuhûru ve Menşei	147
2. Hısn Keyfâ'da Sokmanlı Devleti	153
3. Mardin'de İl-Gaziler Devleti	159
4. Belek'in İslâm Cihâdı, Atabeglerin Zuhuru	164
5. Timür-Taş ve Dâvûd	168
6. Necmeddin Alpı ve Fahreddin Kara Arslan	173
7. Artuklular ve Salâhaddin Eyyubî	180
8. Artukluların İnhitâtı, Türkmen-Kürt Mücadelesi	186
9. Hısn Keyfâ ve Harput Artuklularının İnkırazı	190
10. Moğol İstilâsı ve Mardin Felâketi	194
11. Moğol Tâbiyyetinde Artuklular	198
12. Sultan Melik Sâlih Devri	203
13. Artukluların İnkırazı	206
14. Artuklu Devletinin Siyasî ve İdarî Karakteri	212
15. İktisadî Yükseliş ve Şehirler	218
16. İnşa ve İmâr Faaliyetleri	224
17. Artuk-İlînde İlim ve Kültür	231
18. Dinî Hayat	236
19. Yezidîler ve Siyasî Roller	239
20. Etnik Durum ve Münasebetler	242
Kitaplar Fihristi	253
XI-XIV. Asırlarda Doğu Anadolu (Harita)	254
Bibliyografya	255
Umumî İndeks	261
Hükümdar Listesi	282
Şecere cetvelleri	286

BAŞLANGIÇ

TÜRKİYE SELÇUKLULARI, devletin kuruluşlarından beri, Şarkî Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almağa çalışıyorlardı. Şarktan gelen Selçuk oğulları o tarafa doğru yayılmağa uğraşırken Bizans idaresinde inhitat içinde bulunan Orta ve Garbî Anadolu'da tecride uğramaktan kurtulmak, medeniyetçe üstün İslâm dünyası ile bağları kurmak ve yolları açmak istiyorlardı. Dicle'nin doğusunda kalan Diyarbekir, Mardin ve Meyyâfârkîn (Silvan) beldeleri Bizans idaresine düşmemişti. Bu sebeple İslâm medeniyeti içinde kalan bu havali, devrimizin aksine, Anadolu'nun en ileri bölgesi olmuş ve Türkiye sultanlarının doğuda ilk hedeflerini teşkil etmişti. Anadolu'nun bu bölgelerinde fetihten beri Büyük Selçuklulara tâbi birçok beyler yerleşmişti. Bu siyasî durum iki Selçuklu hanedanı arasındaki ailevî rekabeti bu bölgeye getirmiş idi. Zira Büyük Selçuklu pâdişâhları, İslâm'ın sultanı sıfatı ile, Anadolu'yu da kendi hâkimiyetleri altına almak isterken Türkiye sultanları da, Arslan Yabgu'nun torunları olarak, bu sıfatın ve üstün hâkimiyetin kendilerine aid bulunduğu dâvasına bağlı kalmışlardı. Melikşâh İslâm sultanlığı sıfatından başka Cihan hâkimiyeti dâvasına da sahip idi. Bu sebeple de bu eski aile rekabetini kırmak ve amca-zâdelerini itaate almak için Anadolu'ya ordular sevk etmişti. Buna mukabil İznik'te ve Marmara sahillerinde Bizans'a karşı kurduğu devleti kuvvetlendiren Süleyman-şâh ilk fırsatta şarka dönmüş; Çukurova ve Antakya'yı hıristiyanlardan kurtarmış; Haleb'i muhasaraya girişince Melik-şâh'ın ordusuna karşı 1086'da giriştiği savaşta hayatını kaybetmişti. Beşer takati üstünde bir hayatiyetle Haçlı fırtınasını atlatan oğlu Kılıç Arslan (1092 -1107) da derhal doğuya dönmüş; Saltuklular ve Sökmenliler müstesna Büyük Selçuklulara tâbi diğer bütün Doğu Anadolu beyliklerini kendisine bağlamıştı. Musul'u da ilhak edince şiddetlenen aile rekabeti ile karşılaşmış ve o da 1107 yılında şehid oldu. Bu ilk tecrübelerden sonra Türkiye sultanları bir asır süren dahilî buhranlar, Bizans ve Haçlı savaşları ile, destânî bir mücâdele devri yaşadıkları için Şarkî Anadolu'da kurulan Türk devlet veya beyliklerinin tarihi artık Selçuklulardan ayrı cere-

yan etti. Fakat Türkiye sultanları daima şarka hâkim olma idealini taşıyorlardı. Nitekim «*Mardin ve Meyyâfârkîn fethedilmedikçe Selçuklu çetr'leri* (hâkimiyet şemsiyesi) *bağlı kalacaktır*» cümlesi ile bu inanç, XIII. asırda, kendileri tarafından söyleniyordu. Türkiye sultanları bu asırda kuvvetlenince, artık Büyük Selçuklu imparatorluğu da tarihe karıştığı için, coğrafi ve millî birlik dâvası hâline gelen bu mefkûreyi tekrar gerçekleştirmeye giriştiler. II. Süleyman-şâh Saltuk-ilini, Alâeddin Keykûbâd Sökmen-ilini ve Harput Artukluları Selçuklu birliğine dâhil etti. Şarkta yalnız Mardin Artukluları, Erzen ve Siird beyliği ve Meyyâfârkîn Eyyûbîleri bu birlik dışında kalmış; bunların da ilhakı bir gün meselesi olmuştu. Lâkin Moğollar karşısında Köseadağ (1243) bozgununa uğrayan Selçukluların bu millî emeli tamamlanamadı. Zayıflamış bu üç beylik de Selçuklulardan sonra yüz sene daha, XV. asır başlarına kadar, yaşamak imkânını buldular.

Doğu Anadolu'da hüküm süren Mengüçüklü, Saltuklu, Sökmenli ve Artuklu devlet veya beylikleri Büyük Selçuklulara, Türkiye Selçuklularına, Atabeglere, Eyyûbîlere ve İlhanlılara tâbi kalmış son üç siyasî varlık kendi aralarında tarihî bir birlik teşkil etmişti. Biz, «*Selçuklular Zamanında Türkiye*» adlı eserimizde belirttiğimiz üzere, bunları «*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*» unvanı altında bu cildde toplamış bulunuyoruz. Bu devletler arasında Mengüçüklüler siyasî, iktisadî ve kültürel bakımlardan Selçuklular ile sıkı münasebette bulundukları ve hattâ takriben yarım asır onlara tâbi kaldıkları hâlde cereyan eden hâdiselere göre tarihlerinin ayrı yazılması lüzumu hâsıl olmuş ve bu cilde bırakılması pratik görülmüştür. Bu eser kuruluş sırasına ve Selçuklu, Mengüçüklü, Sökmenli ve Artuklu beyliklerine göre başlıca dört bölüme ayrılmıştır. Bununla beraber Doğu Anadolu'da daha küçük beylikler de vardı. Bunlardan biri Saltuklular gibi Malazgird zaferinden sonra Dilmaç oğlu Mehmed Bey tarafından Erzen ve Bidlis'de kurulmuştu. Dilmaç oğulları Sökmenlilere ve Artuklulara tâbi olarak onlar ile birlikte sefer ve gazâlarda bazı mühim roller oynamış; başlangıçta Sürmeli ve Duvîn'e kadar yayılmışlar; nihayet XV. asır başlarına kadar hüküm sürmüşlerdir. Fakat bugüne değin mevcudiyeti dahi bilinmeyen bu beyliğin tarihi hep Sökmenliler ve Artuklular ile birlikte cereyan ettiği için ona ayrı bir bölüm ayırmağa lüzum kalmamıştır. Bununla beraber meçhul kalması dolayısı ile bu hânedanın menşei ve şeceresine mahsus olmak üzere küçük bir bahsi Sökmenlilerin sonuna koymak gerekmiştir. XI. asır sonlarında Türkmen İnal Bey tarafından Diyârbekir'de kurulan beylik de ondan sonra oğlu İbrahim ve torunları İl-aldı ve bunun da oğlu Mahmud Bey idaresinde kalıp 1183 yılına kadar, bir asra yakın, hüküm sürmüştür. Büyük Selçuklular'dan sonra bazan Artuklulara tâbi olan İnal oğulları beyliği Diyârbekir surlarına sığınarak varlığını muhafaza etmiş ve çok sâkin bir hayat geçirmiş idi. Bunun şeceresi malûm ve hâdiselerde tesirsiz bulunduğu için bu eserin çerçevesi dâhilinde ona ayrı bir yer ayırmak lüzumu kalmamıştır. Emîr Yakut idaresinde bulunan Harput, Melikşâh tarafından, hizmetlerine karşılık, 1085 yılında, Diyârbekir fethi üzerine Çubuk Bey'e verilmiş ve oğlu Mehmed Bey ile Harput, Palu,

Çemizkezek ve Arabgir beldelerine hâkim Çubuk oğlu beyliği meydana çıkmıştı. Fakat Artuklu Belek Gazi, 1113 yılında, Harput ve civar beldeleri alınca, 28 sene hüküm süren bu beylik de tarihe karışmıştı. Esasen Şarkî Anadolu'da, ilk Selçuklu fetihlerini müteakiben meydana çıkmış daha birçok Türk beyleri veya beylikleri de vardı. Fakat ömürleri kısa ve rolleri çok mahdûd olan bu beyler hakkında *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* ile *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı eserlerimizde umumî bilgiler verilmiş olduğundan ve tafsilat *Anadolu'nun Türkleşmesi* unvanlı diğer bir eserimize bırakıldığından bunlar bu eserin şümûlüne alınmamıştır.

Sokman ve İlgazi ile Hısn Keyfâ ve Mardin'de başlayan başlıca iki Artuklu devleti hâricinde ve bunlardan önce kurulmuş veya bilâhara, Türk feodal anlayışına göre bu devletler içinde teşekkül etmiş daha birçok küçük Artuklu beyliği vardır. Meselâ İlgazi henüz Mardin'e gelmeden önce onun oğlu Balduk (Süleyman) Şumeyşat'a hâkim idi. Balduk Haçlılar karşısında tutunamayarak burasını para mukabilinde bırakmış; fakat yine onlara karşı savaşmış; nihayet İlgazi, 1115 yılında, Meyyâfârkîn'i Sökmenlilerden alınca Süleyman babasına tâbi olarak buraya hâkim olmuştu. Artuk'un oğlu Alp-yaruk da, İlgazi'den önce, kendi adını taşıyan Yarukiye'de kendisine bağlı Yarukiye Türkmenleri ile hüküm sürüyor; oğlu Yakuti de ölümüne kadar (1108) Mardin'de oturuyordu. Alp-yaruk'tan sonra bir oğlu Göç-gazi ve onun oğlu Göç-aba yerinde kalmış; 1164 yılında Atabeg Mahmud'a sığınmıştı. Alp-yaruk'un diğer oğlu Ali ve torunu Şir-bârik Mardin Artukluları hizmetinde bulunmuş ve en yaşlı Artuklu olarak Meyyâfârkîn'de ölmüştür. İlgazi'nin yeğeni ve Ayaz'ın oğlu olup Bîre (cik)e hâkim bulunan Mehmed Mardin'e bağlı iken memleketini korumak için Atabeglerin tâbiyetine girmiş; 1175'de ölünce yerine geçen oğlu Mu'ineddin de aynı sebeple, 1182 yılında, Salaheddin Eyyûbî'yi metbû tanımıştır. Artuk'un torunu ve galiba Beg-taş'ın oğlu Arslan-doğmuş'un nereye hâkim olduğu bilinmiyor. Fakat onun oğlu Belek Necmeddin Alpi'nin hizmetinde iken 1172 yılında zâhidâne bir hayata başlamıştı. Başlıca iki Artuklu devleti coğrafi ve siyasi bakımlardan birbirine karışmış bulunuyordu. Türk an'anelerini ve feodal teşkilâtını muhafazası ile, iç bünyelerinde de, hâkimiyetin bu derece parçalanması ve kaynakların kifâyetsizliği hânedanın bu küçük kollarının meydana çıkarılmasını çok daha fazla zorlaştırmıştır. Zaten şimdiki bilgilerimiz de daha ziyâde İbn ul-Azrak'ın, münasebet düştükçe, verdiği kayıtlara dayanıp diğer kaynaklarla malûmatımızı genişletmek de kolay değildir. Biz Şarkî Anadolu tarihini dört devlet veya bölüm hâlinde meydana korken daha fazla tafsilat üzerinde durmadık. Başlıca iki Artuklu devletini ve daha sonra meydana çıkan Harput kolunu bir bölüm içinde ve bir arada ele aldık; tâbi küçük beylikler yeri geldikçe bahis mevzuu edildi. Bu eserin çerçevesini aşan tafsilat da gelecek araştırmalara bırakılmıştır. Selçukluların idaresine geçen bölgeler de artık Selçuklu tarihi içinde yer almıştır. Fakat Erzurum'da Saltuklular yerinde Mugîseddin Tuğrul-şâh ile kurulan Selçuklu beyliği Konya sultanlarına bağlı iken dahi ayrı bir siyasi teşekkül idi. Zira kendi başına harp ve sulh yapıyor; adına para basıyor ve hutbe okutuyordu. Nihâyet Tuğrul-şâh *Sultan*

unvanını da alarak müstakil olmuş ve yerine geçen oğlu Cihân-şâh aynı yolda yürümüşü. Alâeddin Keykûbâd kendisine karşı bir siyâset güden Cihânşâh'ı esir almış ve 1230'da Erzurum seferi ile 28 yıl hüküm süren bu beylik de artık tarihe karışmıştır. Bu hususî durumu dolayısı ile Saltuklular'ın yerine geçen Erzurum Selçuklu devletine bu kitabın Saltuklu bölümü sonunda bir bahis tahsis edilmiştir.

Şarkî Anadolu'da kuruluş tarihine göre tasnif ettiğimiz Saltuklu, Mengüçikli, Sökmenli ve Artuklu gibi dört devletin tarihi karanlıklardan kurtulmuş değildir. Kaynak ve araştırmaların kifâyetizliği bu durumun tabîî sebebidir. Bahis mevzuu devlet veya bölgeler arasında yukarıda kalan Saltuklular ve Mengüçikler kaynak bakımından Sökmenliler ve Artuklulardan çok daha zayıf bir haldedir. Zira Bizans'tan alınan bu bölgeler İslâm medeniyeti merkezlerinden çok uzakta olduğu ve bu beyliklerin tarihî rolleri az bulunduğu için Suriye ve Elcezire tarihçileri ancak mühim hâdiseler vukubulduğu veya haber alabildikleri nisbette bu beylikler ile ilgilenilemiş ve çok kısa kayıtlar vermişlerdir. Trabzon'da oturan Bizanslı dukaların ve XIII. asır başından beri Komnen imparatorlarının Saltuklular ve Mengüçikler ile harp ve diğer münasebetleri hakkında her iki taraf da tarihî bir eser bırakmamıştır. Zira Türk-İslâm medeniyeti bu beyliklerde henüz tarihçi yetiştirecek bir dereceye erişmemiştir. Öte yandan bütün Anadolu Rumları gibi Karadeniz sahili hristiyanları da kültürcüce geri bulunduğu için ancak daha sonraları bazı küçük tarihî vesikalar bırakabilmişlerdir. Fetihler devrinde bu uçlarda cereyan eden vak'aları kısmen Bizans kaynaklarından takip edebildiklerimiz halde XI. asırdan sonra Bizans'ın bu bölgelerle alâkası kesilmiştir. Buna mukabil Şarkî Anadolu'da yaşayan Süryani ve biraz da Ermeni vak'a yazarları bu beylikler hakkında kısa haberleri kaydetmişlerdir. Gürcü kaynakları, komşuları ile daimî savaş hâlinde bulundukları için, Saltuklular ve Sökmenliler hakkında daha esaslı malûmat verirler. Bu sâyede bugüne değin karanlık veya meçhûl kalan bazı mühim hâdiseleri öğrenmiş buluyoruz. Meselâ Gürcülerin Erzurum'u muhasara etmeleri ve mağlûp olarak dönmeleri onların kaynaklarında mevcuttur. Son zamanlarda meydana çıkan *Bustan ul-Câmi* adlı küçük bir kronolojik eserin «*Gürcü emîri 589 (1193) yılında Erzen ur-Rûm'a girdi*» kaydı ile bu hâdiseler hem te'yid edilmiş ve hem de tarihi belli olmuştur. XII. asra aid 'Azîmî'nin küçük tarihi, eskiliği ve bazan hâdiseler üzerinde tek kaynak mâhiyetini alması ile, ehemmiyet kazanır; Saltuklu ve Mengüçikli tarihleri için de değerini muhafaza eder. Malatyalı Süryani Mihael de Mengüçik hânedanı listesini kısmen tamamlayan ve bazı hâdiseleri meydana koyan kayıtları ile bu beyliğin tarihini biraz karanlıktan kurtarır. Selçuklu Türkiye'sinde yazılan vekayi-nâmelerin bazı küçük kayıtları bir yana bu beylikler hakkında da daha mühim bilgiler İbn Bîbî'nin eserinde vardır. Bununla beraber o da eski devirleri değil Alâeddin Keykûbâd'ın bu ülkeleri ilhakı münâsebetiyle son zamanlarını aydınlatır. Mengüçüklerin Divriği kolu bir asır süren Selçuklu himâyesinde, bu tenhâ bölgede, çok sâkin bir hayat geçirdiği için kaynaklarda bu beyliğin merkezden ayrılışından sonra ciddi bir bilgiye rastlanmaz. Onun tarihi hakkında başlıca kaynağı kendi âbideleri ve kitabeleri ile bazı vak-

fiyeler teşkil eder. XIII. asırda Divrigili Muhammed el-Salguri, Oğuzların Salur boyundan olup, Farsça ve Türkçe üzerinde bilgisi ile şöhrat yapmış; Türk dilinin kaideleri (gramer) hakkında manzum bir eser yazmıştır. *Tabakat ul-Hanefiyye*'nin verdiği bu kayıt sâyesinde mevcudiyetini öğrendiğimiz bu eser ele geçse idi Türk dili tarihi mühim bir kaynağa kavuşmuş olurdu.

Sökmenli ve Artuklu ülkelerine doğru inildikçe İslâm medeniyetinin yüksek bulunduğu Elcezîre ve Suriye ile her türlü münasebetler genişler ve müslüman tarihçilerin de alâka ve bilgileri artar. Fakat bu alâka, mutad üzere, daha ziyâde siyasi vak'alarda kendini gösterdiğinden diğer meselelere dair bilgiler azalır. Bu ülkeler İslâm medeniyeti hududları içinde bulunduğu için kültürce şimal beyliklerine nazaran daha ileridir. Bu sebeple Artuklu ülkesinde her türlü fikir mahsulleri arasında tarihî eserler de yazılmıştır. Bunlardan yalnız Meyyâfârkîn (Silvan)li İbn ül-Azrak'ın kendi şehri hakkında te'lif ettiği *Tarih Meyyâfârkîn* bize kadar gelebilmiştir. XII. asrın ikinci yarılarında te'lif edilen ve Türk devrine aid kısmı hâlâ yazma hâlinde kalan bu eser Artuklu ve Sökmenli tarihleri için en mühim kaynak olup Saltuklular ve Selçuklular hakkında da değerli kayıtları ihtivâ eder.

Bu asrın aynı devresinde İbn Havkal'ın meşhûr coğrafi eserini istinsah eden müşâhid bir yazarın Dunyaser (Koç-hisar), Hısn Keyfâ ve Amid şehirleri ve hükümdarların imâr faaliyetleri hakkında koyduğu kısa, fakat mühim hâşiyeler ile Artuklular hakkında yeni bir kaynağa kavuşmuş oluyoruz. XII. asrın aynı yıllarında bu havaliyi ziyaret eden İbn Cubeyr ile bu asrın sonlarında ve XIII. asrın ilk yarısında iki defa bu bölgeyi gören Yâkut bu şehirler ve hususiyile Koç-hisar'ın otuz sene zarfında nasıl büyük bir şehir hâline geldiğini ve Artuklu hükümdarlarının giriştikleri imâr faaliyetlerini belirtir ve bölgenin medeniyet tarihini aydınlatırlar. Eğer yerli kaynak Şeref bin Mutaahhar'ın Ahlat tarihi (*Tarih Hilât*), İl-almış oğlu Ömer'in kendi vatanı Koç-hisar için yazdığı *Tarih Düneyser* ile bu devirde Harrân, Musul ve Erbil hakkında telif edilmiş diğer mahallî tarihler bize kadar gelmiş olsa idi, şüphesiz, yalnız Artuklu ve Sökmenliler değil umûmî Türk-İslâm tarihi bakımından da çok zengin malzemeye sahip olurduk.

Kaybolmuş eserler arasında arşiv vesikaları başta gelir. Ahlat, Hısn Keyfâ, Meyyâfârkîn, Koç-hisar ve Erzurum'un XIII. ve XIV. asırlarda uğradıkları istilâlar ile feci bir şekilde harap olmaları ve Erzincan'ın sık-sık zelzeleler ile yıkılması bu vesikaların ve sayısız kültür hazinelerinin, nihâyet mimarî âbidelerin toprağa gömülmesine âmil olmuştur. Bu sebeple bu havâlide medeniyet tarihimizin sağlam bir şekilde aydınlatılması zorlaşmıştır. Nitekim kitabeler olmasa idi, birçok millî kültür unsurları gibi, bu beyliklerin eski Türkçe unvanları kullandıklarını da öğrenmek imkânsız idi. Arşiv vesikalarından sâdece bazı vakfiyeler ve vakıf kayıtları bize kadar gelmiştir. Hususî ellerde kalan eski vakfiyeler halkın anlayışı ve araştırmacıların himmeti ile meydana çıktıkça hem bu vatanın tapu senedlerine, hem de tarihi biraz daha aydınlatan en sağlam vesikalara kavuşmuş olacağız.

Doğu Anadolu beyliklerinin Türk siyasî tarihinde rolleri ne kadar küçük ise medenî gayret ve himmetleri de o derece ileridir. Mimârîde hemen aynı derecede eserler vücuda getirmekle beraber iktisadî ve fikrî faaliyetleri cenûba inildikçe ve İslâm medeniyeti sahalılarına yaklaştıkça artar. Gerçekten kaynak kifâyetsizliğine rağmen bu beyliklerde yetişen ve hükümdarların himâyesini gören bir çok ilim, kültür, felsefe, tıp, edebiyat, san'at ve din adamlarının şöhret ve faaliyetleri beylik hududlarını çok aştığı, şehirlerin iktisadî ve sınaî tesir ve mamûlleri her tarafa yayıldığı için Artuklu ve Sökmenlilerin medeniyet tarihini aydınlatmakta daha fazla kaynak ve imkânlara sahip bulunuyoruz. İslâm âlimlerinin coğrafî, biyografik ve ansiklopedik eserleri, çeşitli ilim ve mesleklerle mensup meşhûr insanlar hakkında te'lif olunmuş *Tabakat* kitapları, nihayet mahallî ve umûmî İslâm tarihleri bu hususta dağınık fakat çok mühim bilgiler ihtiva ederler. İlhanlı devrinin diğer kaynakları yanında Hamdullah Kazvî'nin *Nûzhet ul-kulûb*'u ve Arap kaynakları arasında İbn Şeddâd'ın *el-A'lâk ul-hatıra*'sı Şarkî Anadolu'nun da şehirleri ve iktisadî tarihi için mühim kaynaklara misal teşkil eder.

Şarkî Anadolu tarihi üzerinde bugüne değin yapılmış neşriyatın bir kısmı mahallî tarih vücuda getirmek mahiyetini almıştır. Bu eserlerin sahipleri, çok defa, tarihî araştırma hazırlığına ve metodlarına hâkim bulunmadığı, mevcut neşriyat ve kaynaklara vâkıf olmadığı için, onların bu himmetleri kitabe, vakfiye ve başka malzeme verdikleri nisbette çalışmalarına değer kazandırabilmişlerdir. Nitekim aydınlatılması güç olan bu bölge ve beyliklerin tarihi için yazılanlar, arasına başvurulmuş İbn ül-Esir gibi bir iki İslâm tarihini görmekten ileri gidememiş ve işaret ettiğimiz ana kaynaklar görülmemiştir. Bu durumda beyliklerin iktisadî, kültürel, ilmî ve dinî hayatları şöyle dursun, siyasî tarihlerini imkân nisbetinde aydınlatmak da mümkün değildi. Şarkî Anadolu beyliklerine aid âbideler, kitabeler ve meskûkât hakkında Th. Houtsma, Van Berchem, Halil Edhem, İsmail Galip, Ahmed Tevhid, A. Gabriel ve J. Sauvget tarafından husûsî mevzular üzerinde yapılan araştırmalar mühim olup bunları, şüphesiz, diğerlerinden istisna etmek gerekir. Bunlardan başka *İslâm Ansiklopedisi*'nde M. H. Yınanç'ın Erzurum ve Diyarbakır, V. Minorsky'nin Mardin ve Honigman'ın Meyyâfârkîn maddeleri bu beylikler tarihi için de değerlerini muhafaza eder. F. Köprülü Artuklular maddesini çok kısa yazmakla beraber bu beyliğin siyasî tarihine iktisadî, içtimaî ve fikrî hayatını da eklemiş; kullanılan mahdûd kaynak ve tedkiklerin verdiği imkân nisbetinde bu hususlarda bir aydınlık göstermiştir. Cl. Cahen İbn ul-Azrak'da Artukluların şeceresine aid bilgileri toplamış ise de bunu bitirmemiş; Hısn Keyfâ'da XIV. asırda kaleme alınmış yeni bir yazmanın muhtevasını da tercüme ederek neşretmiştir. Faruk Sümer tarafından kaleme alınan Mengüçükler maddesi de yapılmış araştırmaların bir hulâsası olarak, bazı ilâvelerle, yeniden telif edilmiştir.

Bu araştırmalar ciddî olmakla beraber hem tedkiklerin mahiyeti ve hem de işaret ettiğimiz kaynaklardan çoğunun görülmemiş veya tedkik edilmemiş bulunması yalnız medeniyet değil siyasî tarihin bile karanlıklar içinde kalmasına sebep olmuştur. Bu durumda

kaynakların daha etraflı bir şekilde aranması ve toplanması suretiyle «*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*» adını alan bu eser vücuda getirilmiş; başlıca dört beyliğin tarihi aydınlatılmağa çalışılmıştır. Bu kitap *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı eser ile birlikte artık Ortaçağ Türk Anadolusunun siyasî tarihini tamamlamış oluyor. Selçukluklar devrinde teşekkül eden Anadolu beyliklerinin başlangıçlarını aydınlatmakla beraber asıl varlıkları Selçuklulardan sonra devam ettiği için onlar nasıl mevzu dışı bırakılmış ise Şarkî Anadolu beyliklerinden sonra kurulan Kara-koyunlu ve Ak-koyunlu devletleri de öylece sahamıza dâhil edilmemiştir. Esasen bunlar meslekdaşlarımız tarafından ciddiyetle ele alınmış ve araştırılmalar gittikçe gelişmeye başlamıştır. Selçukluların siyasî, iktisadî, kültürel, dinî tarihleri ayrı cildler hâlinde hazırlanırken bu eserde her beyliğin siyasî tarihinin son kısmı iktisadî, kültürel ve dinî hayatlarına dair bahislere tahsis edilmiştir. Bununla beraber Selçuklu tarihine mahsus cildlerde, siyasî tarih dışında kalan bu bahisler, Türkiye bütünü içinde, ana hatları ile bahis mevzuu olacak ve burada geçen malzeme orada da kısmen kullanılacak; bu suretle memleketin umumî manzarası göz önüne konmuş olacaktır.

Bu kitaba «*Doğu Anadolu Türk Devletleri*» adını verirken eski devirlerin bahis dışı olduğunu ifâde etmiş bulunuyoruz. Ecdadımızın nice ideal ve emekler ile bu topraklar uğrunda döktüğü kan, fedâ ettiği kahramanlar ve milyonlarca şehidler, yurdun her köşesini kudsiyet kalesi ve menkıbeler ile dolduran evliyâ ve fâtihlerin türbe ve ziyâretgâhları, destan devirlerinin asırlarca millî şuûrda muhafaza edilen hâtıraları, ataların vicdanlarına hâkim olan yüce duygular, onların yarattığı maddî - manevî medeniyet mahsulleri, nihâyet toprakla insanı kaynaştırmak, tarih ve vatan şuûrunu nesillere mal etmek millet ve vatan olmanın şartıdır. Bu mütevâzi eseri de Alp Arslan'ın 1071'de Malazgird zaferi ile yeni bir vatan hazırlamanın ve Süleyman-şâh'ın 1075'de İznik'i fethi ile Anadolu'da Türkiye devletini kurmanın X. asrına ayak bastığımız büyük yıl-dönümü hâtırasına tahsis edilen tarih kitapları serisinden altıncı cild olarak neşrediyoruz. Bununla beraber *Turan Neşriyatı* himmeti ve vatan-sever okuyucuların alâkası sâyesinde ilmî ve millî vazifemizi yine bu derece yapabilmekten dolayı Allah'a şükür ve diğerlerini ikmâlini de nasîp kılmasını niyaz ederiz*.

Osman Turan

Abdülcelil Paşa, 6
Şenevler - Bostancı
İstanbul, 8. 10. 972

* Metinde kısaca geçen eserlerin adları tam olarak kitabın sonundaki bibliyografyada gösterilmiştir.

SALTUKLULAR
VE
SALTUK-İLİ TARİHİ

1. SALTUKLU BEYLİĞİ VE KURULUŞU

1071—1202

İLK SELÇUKLU fetihleri esnasında şarkî Anadolu'da kurulan ilk beyliğin Saltuklular olduğu ve Malazgird zaferini müteakip Alp Arslan'ın Erzurum ve havâlisini Ebû'l-Kasım Saltuk'a ıktâ olarak verdiği ve onun hâkimiyetinin 1071 yılında başladığı anlaşıyor. Saltuk - ili'nde paytaht Erzurum'dan sonra Bayburt, Tercan, İspir, Oltu, Micingerd, Koçmaz ve başka şehir ve kaleler bulunuyordu. Türkiye Selçukluları ve Dânişmendli devletlerinin kuruluşuna aid kaynakların kifâyetsizliği Saltuklu ve Mengüçikli beylikleri için daha fazlasıyla vâridir. Hattâ Erzurum'da ve Mama Hatun'da Saltuklulara aid mühim âbideler üzerinde dahi pek az kitabe olduğu gibi hükümdarlar adına basılmış sikkeler de bir kaç tanedir. Vekayi-nâme mevcut bulunmadığı gibi vakfiye ve sair cinsten vesikalar da ya kalmamıştır veya muahhar kayıtlardan ibarettir. Saltuklu beyliğinin İslâm ve Hristiyan kültür merkezlerinden uzak bulunması ve tarihî rolünün küçük olması onun tarihini aydınlatmakta mevcut zorlukların sebebidir. Bununla beraber Saltuklular tarihinin karanlıklar içinde kalması kaynakların çok azlığı kadar Türkiye'de araştırmaların henüz başlangıçta bulunması ile de alâkalıdır. Bu münasebetle devlet kurucusunun adı Saltuk olduğu halde bu bile bugüne kadar anlaşılamamıştır. Nitekim kaynakların kifâyetsizliğine rağmen hânedanın başı Ebû'l-Kasım olduğu, oğlu Emîr Ali'nin Erzurum'da hükümdar bulunduğu halde devlet adının üçüncü hükümdar İzzeddin Saltuk'dan geldiği kanaati bugüne kadar hâkim olmuştur, ki burada bir hata işlendiği âşikârdır. Kaynaklarda hânedanın ceddi olarak kaydedilen Ebû'l-Kasım'ın bir isim değil künye olduğu, bu devirde Türklerin İslâmî isim ve lâkablari yanında mutlaka Türkçe adları bulunduğu da dikkati çekmemiştir¹.

¹ Saltuklular hakkında ilk tedkik Defremery (*Journal Asiatique*, 1849 Haziran) ve Halil Edhem (*Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 227-228) tarafından yapılmış ise de bunlar çok kısa, eksik

Saltuklu devletinin kuruluşundan takriben bir asır sonra eserini yazan Zahîreddin Nîşâpûrî, Malazgird zaferini müteakip, Alp Arslan'ın Anadolu fethine memur ettiği beyler arasında Emîr Saltuk'u da sayar; Erzurum havâlisinin ıktâ olarak kendisine verildiğini ve bu bölgenin onun tarafından açıldığını belirtir². Anadolu'da ilk devlet ve beylik kurucularını Alp Arslan'a bağlayan rivâyetler umumiyetle muahhar ve yakıştırma olmakla beraber Saltuklular'a aid bu kaydın doğru bulunduğuna muhakkaktır. İslâm kaynaklarında Ebû'l-Kasım'ın Türkçe Saltuk adını taşıdığı meçhul kaldığı ve tarihî faaliyetleri bilinmediği için bugüne kadar tedkiklerde Saltuklu devlet adının ona nisbet edilmemesi sebebini anlamak mümkün ise de oğlu Emîr Ali 496 (1102) yılında Erzurum hükümdarı olduğuna göre hânedan veya beylik isminin üçüncü hükümdar adına verilmiş bulunması imkânsız idi³.

Erzurum'da beylik kazanan bir şahsiyetin mühim bir kimse olması ve Malazgird'den önce ve sonra birtakım hizmetler yapması tabîi bulunduğuna göre Saltuk Beğın kaynaklarda iz bırakması icabeder. Gerçekten Tuğrul Beğ zamanında, 1057 ve 1059 yıllarında Erzurum, Erzincan ve Kemah'dan sonra Sivas'a kadar akınlar yapan büyük bir Türkmen halkının başında, Ermeni kaynaklarına göre, **Samuht** ve Bizans müelliflerine göre de **Samuk** adlı mühim bir kumandan vardır. İslâm kaynakları ve hususiyle İbn ul-'Adîm

ve yanlıştır. Abdurrahim Şerif *Erzurum Tarihi* adlı eserinde kitâbeleri ve vakıf kayıtları ile birlikte bu şehir ve kazaları hakkında lüzumlu vesikaları ve faydalı bilgileri toplamış (İstanbul 1936); İbrahim Hakki Konyalı da bu esasa dayanarak başka bir *Erzurum Tarihi* daha yazarak evvelkisine bazı yeni malzeme eklemiştir. Fahreddin Kırzioğlu'nun *Kars Tarihi*'nde Erzurum hakkında bazı lüzumlu ilâveler, meselâ Micingerd kalesi kitabesinin daha iyi okunuşu vardır. Erzurum havâlisine yapılmış ilk Selçuk akınları için bizim (*Selçuklular tarihi*, İstanbul 1969, s. 81-83, 107-109), Hasan-kale'nin şarkında Yağan köyüne aid 440 tarihli bir vakfiye sureti Vakıflar U. Müdürlüğü arşivinde ve bir sureti de A. Şerif'in *Erzurum Tarihi*'nde (s. 215-220) mevcuttur. İbrahim Yınal'ın 1048'de kazandığı Hasan-kale zaferi sırasına rastlayan bir tarihte olması mümkün olmadığı gibi metinde geçen isimler, vergiler ve dil çok muahhardır. Meselâ vakfın Özbek adlı birisi tarafından yapılması, Yağan Paşa, Paşa Şeyh, Hüseyin Tataristanı... gibi isimler vakfiyenin uydurma olduğunu gösterir. Bu sebeple vakfiyenin bir esası olsa bile eski devir için tarihî bir kıymet arzetmez.

² *Selçuk-nâme*, nşr. I. Afşar, Tahran 1332, s. 27-28; Câmî'ut-tevârih nüshası, nşr. A. Ateş, s. 38-39.

³ Saltuk adı kaynaklarda bozuk yazılmıştır. Bugün Saltuk şeklinde doğruluğu belli olduğu gibi Türkmen şeyhî Saltuk Baba ismi bilâhara Ak ve Kara-koyunlularda da kullanılmıştır (Ebû Bekir Tahranî, *Tarih-i Diyarbekriye*, nşr. N. Lugal ve F. Sümer, Ankara 1962, s. 133). Hazreti Peygamberin künyesi olan Ebû'l-Kasım de bu devir Türklerinde isim olarak alınmıştır. Süleymanşah'ın İznik'te yerine bıraktığı Ebul' Kasım'den başka Haçlılara karşı gazâda, 528 (1134) de, şehîd olan Ebû'l-Kasım el-Türkmanî de kayda şâyândır (Azîmî, s. 408; İbn ul-'Adîm, II, s. 252).

Anadolu gazâlarında mühim rol oynayan meşhur Afşin, Ahmed-şâh, Dilmaç oğlu Mehmed, Tutı oğlu isimlerini sayarken 1069 (462) yılı vak'aları ile ilgili beyler arasında **Sanduk** adlı bir Türkmen beyinin de bulunduğunu yazar. Ermeni, Bizans ve Arap kaynaklarında türlü şekiller alan bu adın Saltuk olduğu, Malazgird zaferinde bulunan bu şahsiyetin daha önce ve sonra Anadolu gazâlarında mühim bir rol oynadığı muhakkaktır⁴. Erzurum gibi Selçuklu hududunda ilk bölgenin kendisine verilmesi de onun mevkii ile ilgili bulunmak icabeder. Hattâ kaynaklarda Saltuklular'ın Selçuklu hânedanı ile yakınlığına dair kayıtlar vardır.

Filhakika II. Saltuk'dan bahseden bir Gürcü vekayi-nâmesi çok mühim ve karışık kayıtlar arasında bu hususa da işarette bulunur. Buna göre Ahlat şâhı (Şâh-i Ermen) bütün Suriye, Mezopotamya, Diyârbekir ve *Gardman*⁵ Türklerini sefere davet etti: «Meşhur bir ecdâddan gelen Saltuk bir Guz (Oğuz veya Gâzi) olan Kurtuk'un oğlu idi. Gürcü İvani'yi bozguna uğratmış olup bir çok büyük devletler kuran ve İran'ın da pâdişâhı olan Sultanlar (Selçuklular) soyuna mensup idi. Büyük bir ordunun başında ilerliyerek Ani şehrini kuşattı⁶. Aynı kaynak başka bir yerde İzzeddin Saltuk'un oğlu Muzaffereddin'i de Selçuklular ile alâkalı göstermiştir⁷. Erzen ve Bidlis'de hüküm süren Dilmaç oğlu beyleri gibi Saltuklular'ın Selçuklular ile yakınlığına dair başka bir kayıt da dikkati çeker. Gerçekten Arap kaynaklarında Saltuklu hükümdarı (Erzurum sahibesi) olarak gözüken Mama Hatun da «Selçuklu heybetinde» gösterilmiştir⁸. Bununla beraber Gürcistan seferinde İvani'yi mağlup eden ve «Ani muhasarasında dişlerini bileyen» Kurtuk'un 532 (1137) yılında ölen Togan Arslan'ın oğlu Hüsâmüd-devle Kurtı olduğunu biliyoruz⁹. Neseb ve kronolo-

⁴ Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara 1965, s. 102, 117, 126, 144. Bizans ve Ermeni kaynaklarından sonra İslâm müelliflerinin verdiği *Sanduk* adı Arapçadır ve şahıs ismi olarak mevcut değildir. Arapların ilk duyup *Sanduk* şeklinde kaydettikleri bu adın *Saltuk*'dan bozulma olduğu anlaşılıyor ve bu da hem beyliğin, hem de üçüncü hükümdarın adı olması sebebinin izah ediyor.

⁵ Gürcistan'da Gür nehri havzasında bir bölge (V. Minorsky, *Studies in Caucasian history*, London 1953, s. 29) veya Malatya yakınında Germiyan havâlisi olup Germiyan oğullarının ilk yurdu idi.

⁶ Brosset, *Histoire de la Georgie*, I, s. 387-388.

⁷ Brosset, I, s. 419. Bununla beraber Selçuklulara mensubiyet mutlaka hânedandan olduğu mânâsını da tazammun etmez.

⁸ Erzen beyleri hakkında Sökmenliler (Ahlat-şahlar) ile Artuklular bölümlerinde ve hususî bahsinde bilgi verilmiştir. Mama Hatun hakkında aşağıda malûmat verilecektir.

⁹ Vartan, trc. H. Andreasyan, *Tarih semineri dergisi*, İstanbul s. 199, 200. Bu İvani hakkında bak. Saint-Martin, *Memoires sur l'Arménie*, II, s. 232, 237. Klaprot *Kafkasya ve Gürcistan seyahati*'nde (II, s. 177) Saltuk (Sadukh)un 1131 yılında ordusu ile Gürcistan'a sefer yapıp mağlup oldu-

MENGÜCİKLER
VE
MENGÜCİK-İLİ TARİHİ

1. MENGÜCİK BEYLİĞİNİN BAŞLANGICI

SELÇUKLU fetihleri esnasında Anadolu'da meydana çıkan hemen bütün hânedan ve devletler gibi Mengüçik beyliğinin kuruluşu da Malazgird zaferine bağlanmıştır. Gerçekten rivâyete göre zafer kazanılınca Alp Arslan, 1071 senesinde, Kara-su (yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vâdilerinin fethine Mengüçik Ahmed Gazi'yi memur etmiş ve buraları onun tarafından feth-olunmuş; Ahmed Gazi Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (*Kolonea*) şehir ve bölgeleri üzerinde hâkimiyetini kurmuştur. Bu havalinin Ahmed Gazi tarafından fethedildiği ve Mengüçik hânedanının bu suretle meydana çıktığı muhakkak ise de onun Alp Arslan ile münasebeti ve onun tarafından gönderildiği rivâyeti muahhar ve bir yakıştırmadan ibarettir.

Filhakika beyliğin kuruluşu ve isim babası olan Ahmed Gazi'nin bu bölgeye gelişi ve fetihleri, bugünkü kaynak durumuna göre, karanlıklar içinde bulunmaktadır¹. Bununla beraber biz bazı hâdiseleri ve beyliğin daha başlangıçta Büyük Selçuklular ile değil Türkiye sultanları ile münasebetlerini göz önüne getirerek Ahmed Gazi ve kabilelerinin gelişini 1080 yılında vukubulan nüfûs hareketi ile alâkalı buluyoruz. XII. asır müellifi Zahîreddin Nîşâpûrî Ahmed Gazi'nin Alp Arslan tarafından Anadolu fetihlerine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğunu ve sultanın Erzincan, Kemah, Divriği ve

¹ Dânişmendli ve Saltuklu devletlerinin kurucuları ve isimleri münakaşa edildiği halde Mengüçik (Türkçe ebedî mânasına gelen *mengü* ile *cik* küçültme eki) adı üzerinde bir tereddüt yoktur. Onunla oğlu İshak'ın ismi bazen birbirine karıştırılmış ve aynı isim sanılmıştır (Th. Houtsma, *La Dynastie des Beni Mengüçik*, Keleti Szemle, Budapeşte 1904, s. 277-279; Ahmed Tevhîd, *Meskûât-i kadîme-i İslâmiyye kataloğu*, İstanbul 1321, s. 76). Muahhar bir kitâbede İshak Mengüçik Gazi'nin kardeşi gösterilmiş ise de (Ali Kemal, *Erzincan tarihi*, İstanbul 1932, s. 242) Divriği Ulu câmiinde bulunan 592 (1196) tarihli mühim kitâbe şehîd İshak Gazi'nin Mengüçik'in oğlu olduğunu sarahatle kaydeder (Max Van Berchem ve Halil Edhem, *Corpus Inscripti-onum arabicarum*, IIIe, Kahire 1910, s. 66). Bu devletin tarihine aid hulâsa bahis mevzuu bu eserlerde kısaca verilmiş; birtakım vesikalar neşredilmiş ve *İslâm ansiklopedisi*'nde de bu hane-dan hakkındaki bilgiler Faruk Sümer tarafından toplanmıştır. Bu bölgenin fethi hakkında bak. bizim *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, s. 73, 82, 100.

Şebinkarahisar bölgelerini kendisine iktâ eylediğini söyler². Nitekim büyük Türk tarihçisi Münecim-başı da Alp Arslan'ın, 1071 (464) yılında, bahis mevzuu bölgeleri Mengüçik Gazi'ye verdiğini, çok akıllı, cesur ve tedbirli bulunan bu beyin ölünceye kadar Rumlara ve Gürcülere karşı cihâd yaptığını, bu savaşlarda bazen Dânişmend Ahmed Gazi (Gümüş-tekin) ile birlikte hareket ettiğini yazar. Kerimüddin Aksarayî Mengüçik Gazi'nin Kılıç Arslan ve Dânişmend Gazi ile birlikte Haçlı savaşlarına katıldığını belirtmekle tarihe uygun olarak bu bilgilere yenilerini ilâve eder³. Muahhar bir müellif olan Münecim-başı birçok eski ve bugün kaybolmuş kaynakları görmüş olmakla beraber bu beyliğin menşei hakkında ne onun ve ne de diğer kaynakların verdiği bu kayıtlar orijinal bir esere dayanmaz.

Bununla beraber Anadolu fâtihleri ve devlet kurucuları arasında yer alan Mengüçik Gazi'nin mühim bir şahsiyet olduğu âşikâr bulunduğu göre onun diğer çağdaş kaynaklarda bir iz bırakması ve bu izin bunlarda aranılması gerekir. Arap kaynaklarında Selçuklu sultanı Süleymanşâh'ın 1085 yılında Antakya seferine giderken yanında götürdüğü Anadolu beyleri arasında *İbn Mencik* adlı bir Türk beyinin 300 süvari ile bulunduğu kaydedilmiştir⁴. Araplarca şahsiyeti ve ismi pek bilinmeyen Mengüçik adının Mencik şeklini alması normaldir ve herhalde kendisinin değil oğlunun bu sefere katıldığı anlaşıyor. Esasen Süleyman-şâh bu sefere giderken kendisine tâbi bir kısım Anadolu beylerini, türlü sebeplerle, başka taraflarda fetihlere memur ederken diğerlerini de yanına aldığını biliyoruz⁵. Biz ilk fetihlerden bahseden Ermeni ve Gürcü kaynaklarında Türk beyleri arasında Mengüçik Gazi'nin de kaydedildiğini sanıyoruz. Filhakika Urfalı Mathieu 1062 yılında Tuğrul-beg'in divânından çıkan Sâlâr-i Horasan, *Mecmec*, *Isulu* (Uslu?) adlı üç Selçuklu beyinin Bağın, Telhum ve Argînî (Ergani) havâlisinde müdhiş bir istilâya giriştiğini ve pek çok esir aldıklarını yazar. Bir Ermeni tarafından ilk defa duyulan Mengüçik gibi yabancı ve talâffuzu zor bu ismin *Mecmec* şeklini alması mümkündür. XIII. asra aid diğer bir Ermeni müellifi olan Sempad'ın bu beylerin Kemah'ı da istilâ ve yağma ettiğine dair ifâdesi dikkate şâyandır⁶. Süleyman-

² Zahîrüddin Nişâpûrî, *Selçuk-nâme*, Tahran 1332, s. 22, 28; Reşideddin, *Câmi ut-Tevârih*, Ankara 1960, V. s. 33, 39.

³ *Câmi 'ud-duvel*, Bayezid kütüphanesi, No: 5019, s. 606b; Van Berchem ve H. Edhem, C/A, *Asie Mineure*, s. 101-103; K. Aksarayî, *Musâmeret ul-Ahbâr*, s. 27.

⁴ İbn ul-'Adîm, *Tarih Haleb*, nsr. S. Dahan, Şam 1954, II. s. 87; aynı müellif, *Bugyat ut-taleb*, Paris, Bibl. National, Ar. 2138, s. 107a. İbn Mencik ile doğrudan doğruya Ahmed Gazi kasdediliyorsa bu takdirde Mengüçik onun değil babasının adı da olabilir.

⁵ İbn Bîbî, *El-Evâmir ul-'Alâiyye*, Ankara 1956, s. 11. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 69-71.

⁶ Mathieu, *Chronique*, trc. E. Dularier, Paris 1858, s. 115-120; Sempad'ın eseri Haçlı külli-

şâh'ın devletini 1075 yılında Iznik'de kurması Anadolu'ya göç dalgalarını arttırmıştı. Nitekim 1080 senesinde vukubulan büyük muhaceretten bahseden Gürcü kaynakları Ahmed, *Bujgob* ve Ayaz (*İasi*) adlı mühim beylerin Anadolu'ya kalabalık Türkmen boylarını götürdüklerini söyler⁷. Büyük emîr sıfatını alan bu şahıslardan ilk ikisinin Dânişmend Gazi ile Mengüçik Gazi olacağını, Kutalmış oğulları gibi bunların da, Melikşâh ile araları açık olduğundan Süleyman-şâh'ın istiklâl kazanması üzerine onun ülkesine yakın bir bölgeye gelip ona tâbi olmaları hâdiselerin mantıkına uygundur.

Mengüçik Ahmed Gazi'nin Oğuz beylerinden mühim bir şahsiyet olduğu Divriği Ulu câmi kitâbesinde *Alp kutluğ tuğrul tekin* gibi mühim eski Türkçe unvanlarını kullanmalarından da bellidir⁸. Mengüçik hânedanından Behram-şâh'ın oğlu Süleyman-şâh'a aid 1191 (587) tarihli kitâbe Ahmed Gazi'nin Erzincan, Kemah ve başka vilâyetleri kâfirlerden fethettiğine dair haberler tarih bakımından en mevsuk kayıtları teşkil eder. Hattâ Mengüçik Gazi'nin Erzurum ve Diyârbekir bölgelerini de fethettiği yazılı olup bu kayıd da Malazgird zaferinden önce giriştikleri akınlara dair hâtıraların bir asır sonra mevcud bulunduğuna delâlet eder⁹. Kaynakların bugünkü durumuna göre Mengüçik Gazi'nin 1080 yılında vukubulan göç dalgaları arasında geldiği, Mengüçik ilini açıp beyliğini kurduğunu ve Süleyman-şâh'ı metbû tanıdığını kabul etmek mümkündür. Bazı umumî işaretlere rağmen Mengüçik Gazi'nin kendi ülkesi dışında bir gaza ve fetih yaptığına dair elimizde hiç bir kayıd bulunmamaktadır. Meselâ Karadeniz sahili Rumlarına karşı bir savaşa dair ne tarihî kaynaklarda ve ne de *Dânişmend-nâme*'de bir işaret yoktur. Esasen Niksar'ı paytaht yapan Gümüş-tekin Dânişmend Gazi Rumlar ile gaza yaptığından ve Kelkit vâdisi boyunca ilerliyerek Bayburt'a kadar hâkim olduğundan Mengüçiklerin şimalde hıristiyanlar ile savaşmalarına ve o tarafta yayılmalarına imkân da kalmamıştı. Nitekim Haçlı seferlerinden faydalanan Trabzon Rumları Bayburt'u işgal etmişlerse de Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin

yatı arasında kısmen neşir ve tercüme edilmiş ise de eski devre aid kısmı Hrant tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Fakat henüz basılmayan bu tercüme T. Tarih Kurumundadır.

⁷ Brosset, *Histoire de la Georgie*, I, St. Petersburg 1879, s. 346.

⁸ *Corpus*, s. 66, 75-76.

⁹ Eski bir vakfiyenin Farsça bir hulâsası olan bu mühim kitâbe (Ali Kemali, *Erzincan*, s. 241-242) 753 tarihli olup Arapçası 587 yılını taşır. Bu metin bize Behram-şâh'ın Selçuk-şâh adlı bir oğlu olduğunu da bildirir. Behram-şâh'ın bu oğlu II. Kılıç Arslan'ın kızından doğduğu için onun hakkında "*Mefhar-i Âl-i Selçuk ve Mengüçik*" sıfatı yazılıdır. Nitekim Behram-şâh'ın kızına da Selçuk Hatun adı verilmiştir.

SÖKMENLİLER
(AHLAT-ŞÂHLAR)
VE
SÖKMEN – İLİ TARİHİ

1. SÖKMENLİ DEVLETİNİN KURULUŞU (1100-1207)

AHLAT eski ve meşhur bir şehir olup Bizans, Ermeni ve İslâm kaynaklarında sıra ile Hliat (Haliat), Helat ve Hılat şeklinde geçer. Ahlat talâffuzu Türk devrine aiddir. İslâm gazilerinden Mâlik bin Abdullah 146 (763) senesinde ordugâhını Malazgird muharebesinin cereyan ettiği sahada kurmakla meşhur idi¹. Bizanslılar X. asırda İslâm dünyasına taarruzlara geçip bir çok İslâm ülkelerini istilâ edince bu havaliyi de ellerine geçirdilerse de Ahlat şehri yine de Bizansın tâbiyetini kabul etmiş bulunan Diyarbekir Mervânî emîrlерinin idaresinde kaldı. Anadolu'nun fethinde Türklerin bir üssü, hareket ve dönüşlerinde toplandıkları bir şehir ve bölge olarak kullanıldı². Selçuklu sultanı Melikşâh Mervânî devletini 1085 senesinde kaldırdığı halde Ahlat 1100 yılına kadar bir Mervânî emîrinin elinde kalmıştı. Tuğrul beg zamanında, 1046 (438) yılında, Mısır'a seyahat eden meşhur Nâsir-i Husrev yolunda bulunan Ahlat'a uğramış; orada Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğunu, bu sebeple de, tabii halk etimolojisine göre, şehrin bu ismi aldığını ve İslâm hududunu teşkil ettiğini söyler. Oradan Bidlis'e varan seyyâh, burada çok bal yetiştirildiğini, dağda askerler gördüğünü, Bidlis'den Erzen'e geçtiğini, akar suları, bostan ve meyveliklerinin bol ve mamur bir kasaba olduğunu kaydeder. Uğradığı Meyyâfârân(Silvan)'da câmi ve hamamlarını, Diyarbekir'in emsalsiz sûrlarını, çarşı ve pazarlarını tasvir eder ve bu İslâm hudud şehirlerini bize tanıtır³.

Selçukluların bu havaliye ilk akınları, 1018 senesinde, Çağrı - beg idaresinde vukubulmuştu. O bu havaliyi dolaştıktan sonra azîm mesafeleri ve

¹ İbn ül-Esîr, V .s. 232

² İslâm (Arap) devri için bak. G. Le Strange, *The Lands of the eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 183; Saint Martin, *Memoire sur l'Armenie*, I, s. 103-104

³ *Sefer-nâme*, Tahran 1340, s. 8-12.

tehlikeleri geçerek Buhara civarına dönmüş; Karahanlı ve Gazneli devletleri tarafından çok sıkıştırılan Selçuklu Oğuzlarının bu akın ile kendilerine yeni bir vatan aradıkları anlaşılmıştır. Nitekim Çağrı-beg Ermenilerin Vaspuragan ve Arapların *Başburgan* adını verdiği bu havalide, Bizanslıları kasdederek «*bizlere mukavemet edecek bir kimseye rastlamadım*» beyanı ile çok zor bir durumda bulunan Selçuk oğullarını ümidlendirmişti⁴. Selçuklu devletin kuruluşundan Malazgird zaferine kadar Anadolu hudutlarını aşan Türk göçleri çok kesifleşmiş idi. Büyük Türk muhaceretinin baskısı Bizanslıları Türkmen istilâ ve fetihlerine karşı ordular sevk etmeğe zorlarken Selçuklu sultanları da onlara yurt bulmak ve Anadolu’da yerleşmelerini sağlamak maksadı ile devlet kuvvetlerini bu ülkeye göndermeğe mecbur oluyorlardı. İbrahim Yınal’ın yer ve yurt arayıp Nişâpûr’a gelen büyük bir Türkmen halkını barındıramaması ve bunları Rumlarla cihâd yapmak üzere Anadolu’ya göndermesi, arkasından da ordusu ile kendisi gelip Bizanslıları 1048 senesinde Hasan-kale’de perişan etmesi, Tuğrul - beg’in ve Alp Arslan’ın da bizzat Bizans’a karşı seferlere çıkmaları hem ırkdaşlarına yeni bir vatan ve iskân sahası bulmak, hem de İslâm ülkelerini korumak gayelerine matuf idi. Nitekim Tuğrul - beg, Türkmenlere yol açmak maksadı ile, 1054 yılında, bizzat ordusunun başında hareket ederek Bargiri ve Erciş’i alıp Malazgird önünde ordugâh kurdu. Sultan kuvvetlerinin bir kısmını, Türkmenler ile birlikte, üç istikamete sevketti. Türkler şimalde Parhar (Karadeniz) dağlarına, Kafkas eteklerine ve Canit (Canik) ormanlarına, Bayburt, Tercan ve cenupta Sasun dağına kadar yayıldılar. Fakat Bizanslılar Malazgird’i müdafaa ediyor; sultan güz geldiği için fethini ertesi yıla bırakıyordu. Gerçekten bütün Anadolu gibi bu havalinin ve bizzat Malazgird’in de fethi Sultan Alp Arslan’ın Malazgird zaferi sonunda olmuş; Türkmenler her tarafa ve bu bölgeye dolmuşlardı⁵.

Türkmenler teşkilâtçı olduklarından, ilk fırsatta, Selçuklulara tâbi beylikler kurmuşlardı. Fakat diğer bölgelerden farklı olarak Ahlat’da ancak 1100 yılında bir Türk devleti teşekkül etti. Kurucusu da bir Türkmen beyi değil aslen köle olan Sokman veya Sökmen olup kendisine nisbetle bu devlete de *Sökmaniyye* veya *Sökmeniyye*, yani Sökmenli denildiği gibi Ahlat-şâh’lar veya Ermen-şâh’lar ismi ile de anılmıştır⁶. Devletin kurucusu olan Sökmen, Melik-

⁴ Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, İstanbul 1969, s.53-54 (Turan neşriyat, 2. baskı).

⁵ *Selçuklular tarihi*, s. 81-83, 89-94.

⁶ Aslında Sokman olan bu isim bu devir Türkçesinde ses yumuşaması ile Sökmen şeklini almış ve iki türlü telâffuz edilmiştir, Esasen Türkçe kef harfı Arap müelliflerince kaf sesini verir. Eski Türkçe’de *Sökmen* yiğit ve kahraman demektir.

şâh'ın amcası Yakutî'nin oğlu olan Kutbeddin İsmail'in «*Türk ırkından*» (*Türk el-cins*) bir kölesi olduğu için, kaynaklar efendisine nisbetle, kendisini ekseriya Sökmen el-Kutbî adı ile tanıtır. Melikşâh İsmail'i Azerbaycan ve Şarkî Anadolu'nun umumî valisi tâyin etmişti. İsmail Hristiyanları himaye ettiği, kilise ve manastırların ağır vergilerini kaldırdığı için Ermeni kaynakları kendisini çok medheder ve halkın onun idaresinde çok mes'ud yaşadığını yazarlar⁷. Melikşâh 1092 senesinde ölünce karısı Terken Hatun, İsmail'i evlenmek talebi ile davet etti. İsmail, Azerbaycan Türkmenlerini ve orada hüküm sürmüş büyük Emîr Sav-tekîn'in askerlerini yanına alarak İsfahan'a gitti. Orada 486 (1093) yılında Hatun'un siyasî mücadelelerine yardım etti; küçük Sultan Mahmud nâmına okunan hutbede ondan sonra İsmail'in adı da zikredildi ve aynı suretle ismine de altın dinar basıldı. Fakat Melik-şâh'ın hatunu ile evlenmesi ve onunla birlikte sultana karşı mücadeleye girişi sebebiyle, bir müddet sonra, Halep emîri Ak-Sungur ve Urfa emîri Bozan beyler tarafından yayın kırışi ile boğduruldu⁸. Melik İsmail'in öldürülmesinden sonra Sök-

Sökmenli hükümdarlarına kaynaklar çok defa Ahlat-şâhlar veya Ermen-şâhlar unvanını verirler. Hârizm, Kirman ve Şirvan hükümdarları şâh ünvanı kullanıyorlardı ise de Ahlat'ta İranlı bir hânedân'ın mevcûdiyetini bilmediğimizden bunu sâdece İranî bir tesire atfetmek gerekir. Zira Ahlat'ta Türklerden önce Arapça yanında Farsça da konuşuluyordu.

Ahlat ve Sökmenliler tarihi hakkında kaynaklar Saltuklulara ve Mengüçliklere nazaran bir derece daha zengindir. Gerçi kaynaklar Türk devrinde Şeref bin Mutahhar el-Ensârî tarafından yazılmış bir Ahlat tarihinden (*Tarih Hılat*) bahsederse de bu eser bize kadar gelmiş olmayıp sâdece adını biliyoruz (Aybek el-Safadi, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. H. Ritter, İstanbul 1931, I, s. 47-48; Kâtib Çelebi, *Keşf uz-zunûn*, I, s. 293). Ebi'l-Fidâ'nın Sökmen'e aid kaynağının bu eser olduğunu sanıyoruz. İbn ül-Azrak'ın *Tarih Meyyâfârkin*'i Ahlat için de mühim bir kaynak olup yazma olarak British Museum'de (Dr. 5803) bulunmaktadır. Bunun Mervânîlere aid ilk kısmı, son zamanlarda Kahire'de basılmıştır. Ahlat çok büyük tahriplere uğradığı için bu büyük kültür merkezinde yazıldığı muhakkak olan kronik ve diğer cins eserler gibi resmî ve hususî vesikalar, vakfiyeler, fermanlar ve diğer kaynak malzemesinden hiç bir şey bize kadar gelmemiştir. Bununla beraber Şarkî Anadolu ve Sökmenli tarihi hakkında Suriye ve Irak'ta yazılmış Arap kaynaklarında mühim kayıtlar vardır, ki bazan Selçuklu Türkiye için bunlardan mahrumuz.

⁷ Urfalı Mathieu, *Chronique*, s. 204, 207; Vartan, s. 184.

⁸ İbn ül-Esîr, X, s. 77-78. Bu tarihte Selçuklu meliki İsmail'in saltanat dâvasında bulunduğunu söyler. Nitekim onun adına basılmış altın dinarlar bu hususu teyid etmiştir. Filhakika bu dinarların yüzünde Melikşâh'ın oğlu «Sultan al-muazzam Mahmud» ibaresi bulunurken, arkasında daha büyük bir sultan olarak «*Sultan ul-a'zam Muhyiddin İsmail bin Alp-sungur Beg 486*» ilâvesi vardır (Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i İslâmiyye katalogu*, s. 520). Halbuki tarihlerde onun Alp Arslan'ın kardeşi Yakutî'nin oğlu olduğu yazılıdır. Bu, kayda göre Yakutî'nin bir isim değil bir lâkap olduğu ve onun Alp-sungur adını taşıdığı anlaşılıyor. İbn ül-Esîr onun Melik-şâh'ın hem amcası, hem de kayın babası olduğunu yazar. Mathieu onu bir yerde Şehzâde Argun'un oğlu, başka bir yerde de kardeşi gösterir.

ARTUKLULAR
VE
ARTUK- İLİ TARİHİ

1. ARTUKLULARIN ZUHÛRU VE MENŞEI

SELÇUKLU devrinde Anadolu'da kurulan siyasî teşekküllerden biri de Artuk oğullarına aiddir. Şarkî Anadolu'da ve Şimalî Suriye'de Haçlılara karşı yaptıkları cihâd ve memleketlerinde vücûda getirdikleri eserler ile tanınan Artuklular diğer devlet veya beyliklerden sonra ancak XII. asır başlarında hâkimiyet kurabilmişlerdi. Artuklu beyleri, başlangıçta, türlü şehir ve bölgelere sâhib olmakla beraber, bunlar arasında payitahtları Hısn Keyfâ, Mardin ve Harput (Hısn Ziyâd) olmak üzere başlıca üç kol uzun ömürlü olmuştur. Bu hânedanların atası ve isim babası olan Eksük'ün oğlu Artuk, Alp-Arslan ve Melik-şâh devri büyük kumandanlarından olduğu halde, bir bölgeye sâhib olmakta veya beylik kurmakta çok gecikmiş ve Anadolu'da ancak oğulları tarafından Artuklular siyasî hâkimiyet tesis edebilmişlerdir¹. Artuk Bey mühim bir şahsiyet olduğu halde bu devre aid kaynakların kifâyetsizliği dolayısıyla onun tarih sahnesine çıkışını ancak Alp Arslan'ın son zamanlarında görüyoruz. Meşhur Türk tarihçisi Müneccim-başı Artuk Beyin Alp Arslan'ın yanında, 1064 yılında, Kafkasya ve Şarkî Anadolu seferine katıldığını yazar². *Câmi'ud-düvel* müellifi bir takım kaybolmuş eski kaynakları eserinde kullanmış ise de bu kaydın menşei hakkında bir işaret vermez. Bununla beraber Artuk'un Alp Arslan'ın seferlerinde bulunması tabiidir.

¹ *Artuk ve Artuklular* adı şarkiyatçılar arasında hep *Ortok*, *Urtuk*, *Artak* ve hânedan da *Ortokides*, *Urtukides* şekillerinde gösterilmiş; babasının Eksük ismini taşıması zaten oğlunun adı üzerinde bir tereddüt uyandırmaması gerektiği halde baba adı da bozuk istinsahlara göre anlaşılmaz imlâlarla yazılmıştır. Daha garibi İ. Galip *Meskûkat-i Türkmaniyye*'de (İstanbul 1311) bu adın *Artuk* olduğunu gösterdiği halde yine eski hatâ devam etmişti. F. Köprülü'nün bir tenkidi ile bu hatâ artık düzelmiş bulunuyor (*Belleten*, sayı I).

² Müneccim-başı'nın, tarihinde, bugün nüshası kalmamış bir takım eski kaynakları kullanması, hattâ *Derbend (Tarih ul-bâb)* ve *Şeddâdiler* tarihlerinde olduğu gibi bugün mevcut olmayan yazmaları aynen kitabına geçirmesi bu âlimin eserine ve kayıtlarına daha fazla ehemmiyet vermeyi gerektirmiştir. Bununla beraber bu bahiste meçhul bir kaynağa dayandığını sanmıyoruz.

XII. asır sonlarında bir *Selçuk-nâme* yazan Zahîreddin Nişâpûrî Artuk Beyin Malazgird muharebesine katıldıktan sonra Alp Arslan'ın kendisine Diyarbekir, Mardin, Harput ve Malatya şehir ve vilâyetlerini *ıktâ* eylediğini söylerse de bu ifâde tarihî realiteye aykırı bir yakıştırmadan ibarettir³. Gerçekten Zahîreddin'in kendi zamanında Anadolu'da hüküm süren diğer hânedan ve devletler gibi bahis mevzuu şehir ve beldelere sâhib Artukluları da bu ülkenin fâtihî Alp Arslan'a bağlaması garip bir hâdisе değildir. Zira diğer muahhar müellifler de onun gibi bu devir Anadolu'sunda kurulmuş hânedan ve devletleri de Alp Arslan veya Melik-şâh'ın eseri sanmışlardır. Halbuki yalnız Artuklular değil, Türkiye Selçukluları ve Dânişmendliler'in de Büyük Selçuklular'a rağmen meydana çıktıklarını ve onlara karşı mücadele ederek devletlerini kurduklarını bugün artık öğrenmiş bulunuyoruz. Artuk Beyi Anadolu'nun fethine memur eden Alp Arslan'ın kendisine bu ülkede bir ıktâ veya beylik (emîrlik) vaadetmesi tabii idi. Fakat Alp Arslan'ın ölümü üzerine bir yandan Anadolu Büyük Selçukluların kontrolünden çıkarak Kutalmış oğulları idaresine geçmiş ve Artuk'un bu ülkede bir ıktâ veya beylik sahibi olması zorlaşmış; öte yandan Melik-şâh'ın da Artuk Beye karşı itimadı sarsılmıştı⁴. Bu münasebetle yeni durum ve hâdiselerin kısaca aydınlatılması gerekmektedir.

Filhakika Malazgird zaferini müteakip imparator Romanos Diogenis'in tahttan düşürülmesi üzerine Bizanslılar ile yapılmış anlaşma bozulunca Alp Arslan Anadolu'nun fethine emir vermiş ve Artuk Beyi gönderilen kuvvetlerin baş kumandanlığına tâyin etmişti. Türk emîri Orta-Anadolu'da Yeşil-ırmak ve Kızıl-ırmak havzalarında süratli fetihlerde bulunarak hemen Sakarya'yı geçmiş ve Türk kuvvetleri İzmit'e kadar ilerlemişti. Artuk Bey bu fetihleri yaparken Alp Arslan ölmüş; oğlu Melik-şâh ile kardeşi Kavurt (Kara Arslan) arasında saltanat mücadelesi başlayınca büyük vezir Nizâmü'l-mülk onu merkeze Rey'e çağırılmış ve onun da yardımı ile Melik-şâh zafer kazanmıştır. Zahîrüddevle Artuk'un Anadolu fetihleri *Dânişmend-nâme*'de *Artûhî* adıyla destânî bir mahiyet aldığı gibi Amasya'da *Artuk-ova* veya *Artuk-âbâd* adları ile de bu memlekette bazı tarihî hâtıralar bırakmıştır. Melik-şâh bu hizmet-

³ Zahîreddin Nişâpûrî, *Selçuk-nâme*, nşr. İ. Afşar, Tahran 1332, s. 27; Reşîdeddin, *Câmi'ut-tevârih*, Selçuklular kısmı, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960, s. 33, 38 (iki nâşir de bu eserin asliyetini (orijinallliğini) ve diğer Selçuk-nâmeler ile münâsebetini anlayamamışlardır); Münecim-başı, *Câmi'üd-düvel*, III, s. 576 (Tercüme).

⁴ Bu hususta bizim *Süleyman-şâh* (İA, XII, s. 201-208) ve *Selçuklular zamanında Türkiye* (İstanbul 1971, s. 45-82) adlı eserlerimizde kaynak ve tedkiklerin bugüne kadar devam eden hatâları düzeltilmiş ve birtakım hakikatler aydınlatılmıştır.

lerinden sonra Artuk Beyi önce, 469 (1076) yılında, Hulvan'a tâyin etmiş; daha sonra da Karmatîleri tenkil için Bahreyn seferine göndermiştir. Melik-şâh'ın Diyarbekir'in fethine gönderdiği devlet adamları arasında Artuk da bulunuyordu. Fakat muhasara esnasında çıkan bir ihtilâf üzerine Artuk, askerleri ile, 1084 (477) senesinde, oradan uzaklaşmış ve Melik-şâh'ın geri dönmesini emretmesine rağmen o bu emri dinlememiş ve sultana kafa tutmuştur⁵.

Artuk Bey daima zaferler kazanmış; büyük bir Türkmen kitlesi (boyu) kendisine sadâkatle bağlanmış; kudretli şahsiyeti ve gururu ile de, eski feodal ananeye göre, istiklâlcî davranışlarına devam etmiş; Melik-şâh'ın merkeziyetçi bir imparatorluk ve otoriter devlet kurmak davasında bulunması Selçuklu sultanı ile emîrinin münasebetlerini bozmuş ve yeni devrin gidişine ayak uyduramayan Artuk Diyarbekir'den Suriye'ye gitmiştir. Bununla beraber Suriye'de hâdiseler ehemmiyet kazanınca Melik-şâh Artuk Beye ağır hediyeler ve hâkimiyet alâmetleri gönderip ona kendisine dönmesini bildirdi. Fakat Artuk Bey Melik-şâh'a «*Süleyman-şâh üzerine varıp onun sultanın memleketlerini tahribine müsaade etmiyeceğim; şimdi bu maksatla Haleb'e gidiyorum*» diyerek sultanı memnun etti⁶. Orada Suriye meliki olan Melik-şâh'ın kardeşi Tutuş'un tâbiyetine girmiş ve onunla birlikte Anadolu'da evvelce kendi fütûhat ülkesine yerleşmiş bulunan Süleyman-şâh'a kızgınlığından ona karşı 1086 senesinde zafer kazanmakta büyük rol oynamıştır⁷. Tutuş, Artuk'u 1087 yılında Atsız'a karşı Kudüs'e gönderirken bu memleketi de kendisine ıktâ etmişti. Artuk Bey, böylece, uzun mücadelelerden sonra ancak bu tarihte uzak bir ülkede ve Şîî Fâtîmîler karşısında muhataralı bir beyliğe sâhib olmuştur. Bununla beraber Artuk Bey Kudüs'de çok kısa bir zaman hüküm sürmüştü; 1091 (484) senesinde ölmüş ve Süleyman mâbedine giden yol üzerinde defnolunmuştur⁸.

⁵ Artuk'un Anadolu'dan alınıp, 1273 yılında, saltanat mücadelesinde Kavurt'a karşı Melik-şâh'ın safında hizmeti yalnız Anonim *Selçuk-nâme*'de (s. 15) kaydedilmiş; Bizans kaynaklarında yerinde Tutar'ın bulunması ve nihâyet 1075'de Süleyman-şâh'ın devletini kurması ve bir daha Artuk'dan bahsedilmemesi ile teyid edilmiştir. Bu sebeple onu bundan sonra Hulvan'da, Bahreyn'de ve Diyarbekir'de görüyoruz. Bu tarihî bilgiler böylece Artuk'un Anadolu'dan çekilişi tarihi ve sebebine dair Anonim'in kaydının doğruluğunu meydana koymuştur. Halbuki Artuk'a 1076 yılına kadar fetihler yaptırılmıştır (bak. M. H. Yınanc, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, s. 87). İyi araştırılmadan tahmine dayanan bu hatâ da eserlerimizde düzeltilmiştir (*Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 36-37, 51-53).

⁶ Sibt İbn el-Cevzî, *Mir'at uz-zaman*, 76 a; Bar Hebraeus, s. 230; yine bak. *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 75.

⁷ Tafsîlat bizim *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti ve Süleyman-şâh* (İA, XII, s. 216) adlı eserlerimizde vardır.

⁸ Urfalı Mathieu, *Chronique*, trc. E. Dulaurier, Paris 1858, s. 257; Sibt İbn el-Cevzî, *Mir'at uz-za-*

UMUMÎ İNDEKS

- Abaga Han 58, 84, 92, 199, 246
Abbasiler 44, 228
Abdulhayy Melik Salihoglu 211
Abdulkadir Şehrizûrî 240
Abdullah Türkmen 207
Abdullah Kaşânî 52, 242
Abdullâtîf câmii (Mardin) 229
Abdulvehhâb Gazi 59
Abdurrahim Nubâte 234
Abdurrahman Erzincanî 93
Abdurrahman Gazi Tekkesi 63
Abdussâmed bin Abdurrahman 136
Abdülaziz (Şeyh Adi oğlu) 130
Abdülcebbâr (Artukoğlu) 167
Abdülkadir Cîlî 240
Abdülkadir Geylânî 94
Abhaz, Abhazlar, Abhazistan 23, 27, 32, 44, 174
Âbid bin Şahâbeddin 226
Acemler 63
Adıyaman 189, 192, 241, 243
Adi bin Musâfir, Şeyh 239
Âdil Melik 33, 117, 121, 122, 188, 189, 190, 191, 205, 206
Adilcevaz 42, 106, 126, 140, 209
Adiviyye, Şeyh Adi taifesi 239, 240, 242
Adradin (Bk. İzzettin Saltuk) 28
Afşin 21
Ağaçeri (ler, Türkmenleri) 207
Ağa-deve 144
Ahi Ahmed (Bayburtlu ahi) 59
Ahi Ahmed Zecanî 59
Ahi Baba 53
Ahi Fahreddin bin Muhammed 54
Ahi Pîr Mahmud 54
Ahi Tuman zâviyesi 48, 54
Ahi Yusuf 54
Ahiler, Ahi Teşkilâtı 48
Ahlatlılar 39, 106, 118, 120, 121, 122, 141
Ahlat Hatun 177, 183
Ahmed bin Ali 53
Ahmed bin İbrahim 136
Ahmed Eflâkî 52, 80
Ahmed Gazi, (Dânişmendli) 55, 71, 72, 73, 74, 154, 155, 158, 164
Ahmed-şâh (Divriği meliki) 80
Ahmed Teküdar 200
Ahmedil 105
Akça-derbend 193
Akça-han 252
Akça-hisar 144
Akça-kale 143, 144, 251
Akdeniz 46, 48, 49, 193, 196, 231
Akkâ 186
Akkoyunlular 210
Akma-taş 211, 252
Aksak Timür 54, 88, 142
Aksaray 42
Ak-sungur (Porsuki) 105
Ak-Sungur (Halep emîri) 101
Akşehir (Ahalkerek) 193
Akşehir (Erzincan) 87, 90, 91
Ak-ziyâret köyü 252
Aladağ 56, 139, 144
Alâeddin Câmii (Konya) 135
Alâeddin Erzincanî (tabib) 80, 90
Alâeddin (Mardin kalesi kumandanı) 197
Alaeddin Caca oğlu 204, 205, 246
Alâeddin Dâvûd-Şah, Mengüçik hük. 90
Alâeddin Keykubâd I. 37, 41, 42, 43, 47, 52, 53, 56, 57, 80, 81, 82, 83, 87, 93, 124, 126, 144, 193, 194, 212
Alâeddin Keykubâd II. 53
Alâeddin Keykubâd III. 43
Alâeddin (Nasreddin) Muhammed, 33, 34, 36, 50, 116

- Alan, Alanlar 39, 44, 124
 Alanza köyü 88
 Ala-taş, Artukoğlu 153
 Ala-taş, Diyarbekir valisi 85
 Albigeois (Bk. Pavlaki) 85
 Alemeddin, Erciş kadısı 25
 Alemeddin İbn Nubâte 234
 Alemeddin Sincarî 208
 Alevîler 86
 Alıncak (kale) 143, 144
 Ali Emir, (Saltuk'un oğlu) 22, 23, 157, 163
 Ali Alpı Necmeddin Gazioğlu 203
 Ali Bahâdîr 248
 Ali Baran 207
 Ali, Sokman'ın yeğeni 158
 Ali bin Abdülmelik el-Abbâsî 130
 Ali bin Muhammed bin Mansûr, Ercişli 136
 Ali bin Ömer, Vanlı 136
 Ali, (Köle) 236
 Ali Paşa 202
 Ali, Şeyh (Oyratlardan) 202
 Ali el-Türki, Şeyh 238, 250
 Ali Şingâh hamamı (Bayburt'ta) 64
 Alp Arslan 15, 19, 20, 22, 23, 31, 46, 71, 72, 100, 101, 147, 148, 167, 225, 243
 Alp-kara 176, 228
 Alp-kuş, İl-gazî'nin kölesi 115, 186, 188, 189, 190, 218
 Alp Kutluğ 73, 83
 Alp-Yaruk, Artukoğlu 11, 153, 159, 178
 Altun-buğa, Alâeddin vezir 207, 209, 230
 Altun-taş 173, 179
 Aluçlu-gedüğü 93
 Amasya 93, 148, 156
 Âmid bak. Diyarbekir 104
 Amîdeddin (Artuklu emîri) 179
 Amu (Ceyhun) nehri 206
 Anadolu çok yerde
 Ani 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 102, 109, 110, 111, 112, 124, 142, 144, 163, 167, 174
 Ankara 236
 Antakya 9, 72, 105, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 177, 244, 247
 Antalya 43, 173, 196
 Araplar 55, 242
 Aras (nehri, ovası) 49, 57, 112, 127, 143
 Argînî (Bk. Ergani) 72
 Arkanîn (bk. Ergani) 171
 Arsanias (Bk. Murad suyu) 172
 Arslan Doğmuş Dâvudoğlu 238
 Arslan-şâh (Selçuklu sultanı) 30, 110, 112, 113, 188
 Arslan-şâh (Musul atabeği) 188
 Artah 155, 177
 Artuk (Eksük'ün oğlu) 147
 Artuk Arslan, Hüsâmeddin 189, 190, 191, 192, 194, 195, 220, 234
 Artuk ili 251
 Artuklular 10, 13, 14, 21, 32, 75, 76, 83, 103, 108, 109, 115, 126, 127, 128, 131, 145, 147, 148, 151, 152, 154, 157, 160, 167, 168, 172, 175, 176, 178, 180, 181, 188, 189, 191, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 220, 223, 224, 227, 228, 232, 234, 242, 250, 251
 Asancheeph (bk. Hısn Keyfâ) 222
 Aşkale 49
 Ata-beg 82, 121
 Ata-hoca 153
 Atrak (Etrek) Han 162
 Avnik 144
 Avrupa, Avrupalılar 49, 87, 88, 155, 158, 162, 171
 Ayaz Bey, İl-gazî'nin oğlu 11, 73, 161, 168, 172, 189
 Ayaz, Sokman'ın kölesi 189
 Ayna Hatun (Hezâr Dinârî'nin kızı) 118
 Ayn Câlût 198
 Ayn ul-hayat 53
 Aytaş bin İbrahim (Erzenli) 136
 Azad Mûsâ 57
 Azerbaycan 22, 23, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 48, 49, 56, 57, 58, 101, 102, 103, 105, 109, 110, 112, 113, 117, 118, 123, 124, 126, 139, 162, 176, 181, 188, 192, 196, 221
 Aznavur 40
 Baalbek 152, 240
 Baba Haydar köyü 142

- Baba İshak (Babaîler) 86
 Baba Taşkun mahallesi 142
 Bâbirt (Bayburt) 46, 57
 Babşın kervansarayı 134
 Babula 172
 Bâb ul-huve 238
 Bâb ul-kasr (köşk kapısı) 227
 Bâb us-Sûr (Bk. Sûr kapısı) 207
 Bâc 49
 Ba-demli köyü 252
 Bağdad 121, 131, 135, 136, 137, 142, 154, 159, 167, 182, 183, 195, 210, 216, 220, 223, 224, 231, 232, 235, 245
 Bağdad Nizamiyesi 232
 Bağ-dere köyü 86
 Bağın 72
 Bahaeddin (Sökmen veziri) 25
 Bahaeddin bin Nubâte 174
 Bahaeddin Veleđ 90, 91
 Bahreyn 149
 Bahtiyar köyü (Divriği) 84
 Baiberdon (Bayburt) 55
 Balaban (Ahlat şâhi) 120
 Balduk (Sumeysat beyi) 11, 153, 154, 155
 Balıklı göl 144
 Baltu (Moğol kumandanı) 201
 Ban hisarı 144
 Baranlı oymağı 199, 206
 Baranlılar 207
 Barbaro (İtalyan elçisi) 61, 141, 142, 222, 223, 227, 229, 238, 243
 Bar Dionisius (Süryani patriği) 198
 Bargaluş köyü 216
 Bargiri 42, 45, 46, 100, 106, 138, 139, 174, 192
 Bar Hebraeus 28, 38, 39, 40, 42, 43, 75, 77, 82, 92, 94, 110, 117, 119, 121, 122, 135, 149, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 216, 217, 220, 233
 Baru köyü 93
 Basar-pınar köyü 93
 Başburgan (Vasपुरagan) 100
 Batman (çay-su) 127, 209, 226, 227, 252
 Baudouin 157, 158, 162
 Bayâlika, Pavlakiler 85
 Bayat Boyu 207, 210
 Bayezid I. Yıldırım 84
 Bayezid II. Sultan 55, 239
 Baybars, Mansûri 34, 39, 46, 58, 87, 92, 118, 120, 122, 130, 195, 198, 199, 205, 220, 241, 245
 Baybars Sultan, 84, 91, 139
 Bayburt 19, 37, 38, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 74, 79, 92, 100, 138, 144
 Bayburt kalesi 37, 38, 55, 64, 65, 66, 79
 Baycu Noyan 42, 43, 89, 241
 Bayram Hoca 131, 207, 208
 Bazûy Dağı 26
 Beçnevi Kürtleri 206
 Bedreddin Ahmed 140
 Bedreddin Ak-sungur (Ahlat emiri) 118
 Bedreddin Aynî 198
 Bedreddin İzzeddin Saltukoğlu 28
 Bedreddin Simâvi 59
 Bedros Bağ 63
 Beg câmii (Kemah) 94
 Begdili Türkmenleri 112, 152, 205, 206, 207
 Beg-taş Artukoğlu 11, 153
 Beg-timür Seyfeddin 33, 34, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 190, 203
 Behisni 162
 Behlûl bin Hüseyin el-Horasani 93
 Behram Artukoğlu 160
 Behram-Şâh Fahreddin 38, 73, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 90, 91, 93
 Bekciyye Beyleri 105
 Beklemiş 205
 Bekran (Pakaran) 27
 Belek Gazi (Artuklu) 11, 23, 56, 74, 75, 105, 150, 155, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 193, 212, 213, 214, 215, 217, 238, 244, 260
 Bendi-mâhi 139
 Berkuk Sultan 53, 59, 136, 209
 Berk-yaruk (Sultan) 22, 102, 153
 Bey-böyrek Hikâyesi 66

- Bey-demir Mıntaş'ın adamı 209
 Beylekan 30
 Bidlis 10, 21, 22, 28, 31, 42, 44, 99, 106, 107, 109, 110, 115, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 139, 141, 157, 161, 167, 176, 192, 209, 212, 222, 226, 243
 Bidlis Kapısı 128
 Bidlisli Şeref Han bak. Şeref Han
 Bilâd el-Tekfûr (Bk. Kilikya Ermeni kırıallığı)
 Bingöl (Min-göl) 144, 210, 252
 Birecik 178, 180, 210, 213, 227
 Bizans imparatoru 9, 12, 20, 21, 45, 46, 56, 75, 85, 91, 99, 100, 142, 149, 156, 158, 162, 170, 172, 183, 231, 232, 243, 244, 246, 249, 250
 Bogomiller (Bk. Pavlakiler)
 Bogusag Siverek hâkimi 247
 Bohemond 103, 158
 Bostanbaşı Mezarlığı 178
 Boya-hâne-i Sultanî (Bayburt) 64
 Bozan Bey (Urfa emiri) 101, 153
 Bozdoğanlı Türkmenleri 207
 Bögürce-pınar köyü 93
 Börü (Mıntaş'ın beylerinden) 209
 B. Pegolotti 49, 87
 Budun (Budin) 86
 Bugatay Ağa 140
 Buhara 100
 Buhti (Kürt âşireti) 206
 Bujgob Türkmen beyi 73
 Bulanık-dere 144
 Buldadis Yağı (Sıyan oğlu) 155
 Bulgan Hatun 52
 Burhaneddin Anevi (Kadı) 28
 Burhaneddin İshak el-Türkmanî 250
 Bursa 63, 86, 142
 Bustan 12, 110, 118, 161, 164, 169, 171, 179
 Buveyhiler 239
 Buza'a Kasabası 170
 Büyük Selçuklular 10, 35, 71, 102, 108, 148, 227
 Ca'ber Kalesi 172, 208
 Caca oğlu 204, 205, 246
 Cafer Efendi Sarayı 62
 Câmekkiye 90
 Câmi-i Hızır (Siird) 237
 Câmi'ul-Muhdes (Hısn Keyfa) 171
 Câmi'ül-Kebîr 136
 Canik Hristiyanları 75, 100
 Canit bk. Canik
 Celâleddin Harizmşâh (Mengü-birti) 40, 41, 58, 81, 124, 130
 Celâleddin Koç (Bk. Hızır-şâh beg Türki)
 Calayır, Celâyırlılar 140
 Cemaleddin Ak-kuş 202
 Cemaleddin Ebî Cafer (Muhammed bin Ali) 29
 Cemaleddin Hızır 204
 Cemaleddin Hoca Yâkut 52, 59
 Cemaleddin (İlgazinin amcası) 180
 Cemaleddin (Kürt reisi Siird) 131
 Cemaleddin Mahmud 114, 175
 Cemaleddin Nisanoğlu 185
 Cemaleddin, Erzen Beyi 207
 Cemaleddin Sincarî 203
 Cemaleddin Yusuf bin İshak 86
 Cemcem Sultan 50
 Cenkli Baba (Diyarbakirli) 136
 Cennet Pınarı 61, 62
 Cezîre 195
 Cihangir Bey (Ziangirbei) 223, 229, 238
 Cihan-şâh 80, 140
 Cinze (Gence) 29
 Cîrid meydanı 63
 Cîsr ul-hadîd (Bk. Demir köprü)
 Cizre bak. Cezîre
 Cumavank 52
 Cûr Cebel 169, 170, 171, 172, 174, 191
 Çağırkanlı Dede (Bayburt'ta) 65
 Çağrı Beg 99, 100, 102
 Çaltı nehirleri 71
 Çapakçur 142
 Çavlı Bey 104, 159
 Çemişkezek 36, 60, 77, 175, 176, 192
 Çepniler (Oğuz boyu) 88
 Çermük 171, 172
 Çifte minâre 51
 Çin 47
 Çoban Köprüsü 49, 54, 201, 203, 204
 Çoban Bey (İlhanlı) 201

- Çobanîler 206
 Çoruh Nehri 23, 56, 57, 61, 63, 64, 65
 Çökermiş (Emîr) 103, 104, 157, 158, 159, 164,
 Çubuk Bey 10, 11, 22, 158, 160, 175, 193, 212
 Çubukoğlu Mehmed Harput emîri 104

 Dağıstan 24
 Damlac (Bk. Dilmaç)
 Dânişmend Köyü 56, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 82, 103, 148, 158
 Dânişmend-ili 82
 Dânişmendliler 56, 67, 75, 76, 148, 176, 217
 Dânişmend-nâme 56, 65, 66, 67, 73, 75, 148
 Dârâ Kasabası 168, 170, 172, 173, 178, 179, 183, 189, 197, 213, 219, 221
 Darağacı Mahallesi 62
 Darçıyan Kalesi 111
 Darîr (Mustafa bin Yusuf) 53, 136
 Dâr ul-Acemiye Sarayı 176
 Dâr ul-Celâl Bk. Bayburt
 Dar uş-şifa (Divriği) 84
 Dâr uz-zâkirîn Zâviyesi 92
 Dâr ül-hadîs 136
 Dar ül-kurrâ 62
 David 23, 34, 35, 40, 107, 162, 163
 Dâvud Türkmen Beyi 154
 Dâvud Rükneddin (Artuklu) 76, 80, 81, 107
 Dâvûd-şâh I. Melik 80, 81, 90
 Dâvûd-şâh II Melik 82, 87
 Demir-daş, Afşar beyi 209
 Demir (kale) 27
 Demir-köprü 252
 Dercan bak. Tercan
 Dersim Bölgesi 74, 165
 Deve Çeşmesi 62
 Deve-Boynu Köyü 251
 Deve Geçidi 144, 251, 252
 Devlet-şâh Fahreddin 28, 128
 Dımışk Hoca 75, 152, 210, 211
 Dıbariği Bk. Divriği
 Dicle Nehri 9, 106, 108, 113, 184, 223, 224, 227, 231
 Dilmaç oğulları 10, 129, 131, 169, 212
 Dimitri 26, 27, 28, 31, 107, 173
 Dimyat 191
 Divriği 12, 71, 73, 74, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 93, 135, 138, 260
 Divriği Mengüçikleri 82, 84
 Diyarbekir 9, 77, 99, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 114, 115, 116, 124, 137, 140, 143, 148, 149, 153, 157, 158, 159, 160, 164, 169, 176, 185, 186, 187, 195, 196, 199, 201, 202, 204, 206, 212, 216, 219, 221, 223, 226, 228, 229, 232, 234
 Diyarbekir Mervanileri 102
 Diyar Rebîa 199, 202
 Dizmâr 125
 Doğan Kara 236
 Dolat (Kutalmış oğlu) 164
 Döğer 131, 151, 152, 210
 Döğer Han 151
 Dubeyl (Duvîn) 29, 110
 Duduzar köyü, dağı 59, 65
 Dukak (Suriye Selçuklu meliki) 153, 154, 155, 156, 250
 Dukakiye Medresesi 250
 Dumanis Ovası 112
 Duneysir 114, 120, 191, 203, 219, 220, 224, 229, 251
 Durmuş İl-almiş oğlu 233, 235
 Duvîn (Dubeyl) 24, 29, 30, 31, 110, 112, 119, 127
 Dünya Hatun 202
 Düzcî Köyü 53
 Ebi'l-Fidâ 234
 Ebî'l-Vefâ Hulvânî 240
 Ebî el-Kerem el-Mavsilî 233
 Ebû Abdullah bin Câbir 203, 232
 Ebû Ali (el-Ahlatî) 45, 115, 135, 232
 Ebû Ali İsmail bin el-Kasım el-Kalî 45
 Ebû Âsım El-Hanevî 136
 Ebû Bekir bin Gazi el-Döğeri 152
 Ebû Bekir Mîrzâ 210
 Ebû Bekir Muhallebi (Kadı) 233
 Ebû Bekir Niksarî 239
 Ebû Bekir Tahrânî 20, 88, 140, 144, 207
 Ebû Hayyân 85
 Ebû Ishak Kâzerûnî 53
 Ebû'l Berekât 37

- Ebû'l-Esvâr 23
 Ebû'l-Fazl 113
 Ebû'l Feth camii (Atina) 86
 Ebu'l-Kasım el-Türkmanî 51
 Ebû Mansûr (Meyyâfârkîn valisi) 36, 106, 174
 Ebû Nasr Ahmed bin Yusuf 137
 Ebû Said Mansûr bin İsa 235
 Ebû Sa'id Sedîd (Vezir) 106
 Ebû Yusuf el-Türkî 233
 Edirne 63
 Eđerli Dağ 63
 Ekmeleddin Muhammed bin Mahmud el-Bâ-
 birtî 59
 Eksük (Artuk Beg'in babası) 147
 Elbistan 37
 El-Cezire 239
 Eleşgird 57, 106, 139, 144
 El-Mansur Ahmed Melik Salih oğlu 207
 El-Muazzam İsa 195
 El-Omeri 57
 Emevîler 240
 Emînüddin Altun-taş 179
 Emînüddin Nasr 112
 Emîr Ahmed 169
 Emîr Ali (Saltuk oğlu) bak. Ali
 Emîr Çoban 203, 204
 Emîr Gazi (Saltuklu) 24, 25, 36, 56, 154, 165,
 169
 Emîr Kıpçak 201
 Emîr Şah Camii 83
 Endülüs 45
 Engürek Noyan 241
 Erbil 13, 191, 233, 240
 Erciş 22, 25, 28, 38, 42, 45, 46, 100, 102, 106,
 108, 119, 120, 122, 133, 134, 137, 138,
 139, 141, 174, 192
 Ergani 72, 171, 172, 224, 252
 Erivan 110
 Ermenek 52
 Ermeniler 34, 44, 66, 155, 165, 166, 242, 243,
 244, 245, 246
 Ermenlü Köyü 86
 Erran (Bk. Karabağ)
 Ersük 139
 Erzen 10, 12, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
 29, 30, 33, 34, 44, 45, 46, 47, 53, 77, 99,
 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 114, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
 132, 134, 139, 157, 161, 163, 167, 169,
 175, 176, 178, 180, 183, 192, 196, 199,
 206, 207, 208, 209, 210, 212, 217, 222,
 227, 234, 241, 248, 252
 Erzen Beyleri 248
 Erzen Beyliği 129, 131, 134, 206
 Erzen (Garzan) çayı 134
 Erzen Hatun 131
 Erzen ur-Rûm bak. Erzurum
 Erzincan 13, 20, 33, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 48,
 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 71, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 90, 91,
 92, 93, 94, 138, 227, 246
 Erzurum 11, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61,
 62, 63, 65, 67, 73, 79, 80, 81, 88, 90, 102,
 108, 109, 117, 119, 121, 124, 128, 132,
 133, 137, 138, 144, 157, 163, 169, 175,
 195, 196, 206, 221, 227, 239, 243
 Esededdin Şîr-kûh 27
 Esîrüddin Abbâd 25, 108
 Estergon Kalesi 86
 Eşref Melik 39, 41, 91, 119, 120, 122, 123,
 189, 190, 191, 192, 193
 Evhad Necmeddin, (Melik) 39
 Evliya Çelebi 51, 61, 64, 65, 74, 86, 88, 94,
 227
 Eyyûbîler 33, 38, 131
 Fahreddin Ahlatî 135
 Fahreddin Behram-Şah bak. Behramşâh
 Fahreddin Devlet-şâh 28, 128
 Fahreddin el-Baranlu 199
 Fahreddin Kara Arslan 171, 174, 175, 176,
 178, 179, 193, 194, 198, 227, 234
 Fahreddin Mardinî 234
 Fahreddin Muhammed bin Hoca Hasan el-Sal-
 gurî el-Divriği 85
 Fahreddin Sungur 176, 228
 Fahreddin Süleyman 82
 Fahreddin Şeddâd 26, 27

- Fahrüddevle Cehîr 160
 Fahrüddevle İbrahim 106
 Fâtih Câmîi 64
 Fatma Hatun 84
 Fazlûn (Şeddâdî emîri) 23, 27
 Feteyân (Ahi teşkilâtı) 122, 138
 Fırat Nehri 48, 71, 105, 113, 165, 196, 209, 227, 231, 243, 248
 Filaretos 247
 Filistin 103, 105, 117, 152, 153, 155, 157, 180
 Finik 206
 Fîrûz (Ermeni mühtedisi) 155
 Franklar 155, 160, 215
 Gabriel 14, 85, 134, 140, 154, 207, 215, 220, 227, 229, 230, 234, 247
 Gâb ul-Cûr 106
 Gag Kalesi 30, 31, 43, 110
 Galeran 164, 165
 Gardman Türkleri 21
 Garin (Erzurum) 23, 44, 46
 Gars üd-devle Yınal 174
 Garzan 132, 134
 Gazan Han 43, 130, 143, 201, 202, 213, 241, 246
 Gazneliler 100
 Gazze 85
 Gelakun Bölgesi 111
 Gence (Cinze) 29, 30, 31, 39, 102, 110, 111, 163
 Genceli Kiragos 43
 Gerger Ermenileri Bölgesi 165, 167, 172, 173, 217, 244, 247
 Germiyan oğulları 21, 163, 242
 Gevher Hatun 176
 Geyhatu 53
 Gıyâseddin Keyhusrev I, 37, 121
 Gıyâseddin Keyhusrev II, 40, 82, 194
 Gıyâseddin Keyhusrev III, 92
 Gıyâseddin Mes'ûd 44
 Giorgi (Gürcü Kralı) 27, 28, 39, 111
 Gok-Vasil 161
 Göç-aba 11, 175
 Göç-gazi 11, 175
 Gökçeköy 93
 Gökçe Musa 211
 Göksu 181, 193, 204
 Göksün 161, 173
 Gök-Türkler 25
 Gölcük Köyü 251
 Göynük 251
 Guz (Kurt) 21, 22, 24, 104, 106
 Gülistan 24
 Gümüşlü Künbed 53, 62, 63
 Gümüş-tekin 55, 72, 73, 154, 155, 156
 Gürcistan 21, 28, 30, 31, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 57, 78, 107, 109, 110, 112, 123, 128, 163, 173, 175, 176
 Gürcü Hatun 40, 53
 Gürcü İvani bak. İvani
 Gürcü kapısı meydanı 63
 Gürcüler 27, 29, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 46, 109, 110, 111, 112, 119, 120, 122, 123, 137, 162, 163, 167, 174, 188
 Gürcü Mehmed Paşa 50
 Gürcü Yunan (Bk. İvani)
 Hâbib bin Maslama 44
 Haccâc bin 'Îlât 48
 Haccâr (Vanlı) 136
 Hacı Ferruhşâd Beg 60
 Hacı Murad Bağ 63
 Hacı Paşa 59
 Hâcib Sa'dûn 27
 Hâcib Zekeriya 177
 Hâci el-Ahlatî 135
 Haçlılar 11, 23, 102, 105, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 172, 177, 178, 180, 191, 212, 217, 243, 245
 Haçlı Seferleri 150, 162
 Hades-ül hamra bak. Göynük
 Hâfız Ebru 249
 Hakkâri 191, 214, 239, 240, 241
 Haleb 9, 72, 105, 113, 129, 134, 136, 149, 154, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 189, 195, 204, 210, 213, 215, 225, 231, 234, 237
 Halebliler 167
 Halep 80, 81, 90, 101, 113, 161, 169, 172, 176, 188, 190, 191, 195, 197, 198, 203, 206, 207, 208, 214, 244, 249, 250

- Halep Eyyubîleri 188
 Haliat Hılat Helat (Bk. Ahlat)
 Halil bin Bedr El-Kürdî 242, 248
 Halil Edhem 14, 19, 36, 71, 82, 83, 107, 229
 Hama 134, 193, 233
 Hamdullah Kazvîni 14, 47, 48, 58, 64, 85, 87, 134, 199, 222
 Hamza Erzen Beyi 63, 208
 Han Köyü (Divriği) 84
 Hanâzile Bölgesi 106
 Hanbelî Mezhebi 236
 Hanefî Mezhebi 84, 130, 226, 237
 Hânende Veysi 63
 Hanım Sarayı 62
 Hani (el-Hanevî) 22, 104, 106, 117, 136, 142, 169, 171, 172, 173, 178, 179, 180, 181, 189, 191, 213, 223, 234
 Hânkah Şeyhûniye 59
 Hanzit Bölgesi 165, 181, 216, 217
 Hapur 159, 161, 178, 183, 187, 190, 192, 195, 197, 205, 208, 227
 Hapur bölgesi 187, 197
 Hariçî mezhebi 236
 Hârim 177
 Hârizm Celâleddin Mengübirî 129
 Hârizm (liler) 51, 101, 125, 126, 139, 195
 Harkafu Köyü 130
 Harput 10, 11, 22, 23, 41, 77, 92, 104, 147, 148, 158, 160, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 175, 176, 177, 181, 184, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 200, 212, 214, 216, 227, 232, 236, 241, 243, 245, 246, 251
 Harput Artukluları 10, 193, 194, 232
 Harput kalesi, ovası 193
 Harrân 13, 103, 114, 117, 120, 152, 158, 160, 168, 170, 171, 183, 188, 192, 194, 195, 219, 233, 238, 244, 251
 Harrân Hristiyanları 158
 Harrân ovası 253
 Harsar (Bk. Karahisar)
 Hartif 52
 Harzam 220, 221, 229, 230
 Hasan bin Hindî 207
 Hasan bin Pîrûz Merâgalî 83
 Hasan Çobanî, Şeyh 206
 Hasan-kale 20, 43, 46, 49, 54, 100
 Hasan Kıpçak 117
 Hasan, Muhammed bin Hoca Hasan'ın oğlu 85
 Hasan Padişâh (Uzun Hasan) 61
 Hasan, Şeyh 206
 Hatâh Kalesi 106, 107, 169
 Hatısar Köyü 130
 Hatuniye Camii (Mardin) 51, 62, 229
 Medresesi 51, 62, 229,
 Hatuniye Erzurum bk. Çifte Minare
 Haydar Köyü 54, 60, 140, 142
 Haydar Baba Zâviyesi 54
 Haydarîler 239
 Hazar Gölü 44, 45, 110, 163, 190
 Hazarlar, Hazar Türkleri 110, 163
 Hazret-i Ali 226
 Hazret-i Osman 44, 48
 Hazret-i Ömer 216
 Hazret-i Peygamber 20, 47, 53
 Hediye Hatun 178
 Hemedan 30, 161, 202, 248
 Herevî 48
 Hezâr Dinârî Bk. Bedreddin Aksungur
 Hınzeverek 52
 Hısn Keyfâ (Hasankeyf) 11, 13, 14, 25, 108, 115, 131, 141, 147, 157, 158, 160, 161, 168, 169, 171, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 191, 193, 194, 202, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 236, 238, 241, 242, 243, 252
 Hısn Keyfâ Artukluları 115, 157, 179, 183, 191, 223, 227
 Hısn Keyfâ Eyyubîleri 205
 Hısn Keyfâ Köprüsü 227
 Hısn Mansûr Bk. Adıyaman
 Hısn Tâlib 175
 Hısn Tibn Bk. Samankale
 Hısn ul-hadîd (Hısn ul-cedid) 27
 Hısn Ziyâd Artukluları Bk. Harput Artukluları
 Hıtay 63
 Hızır Nizâmeddin İbrahimioğlu 193
 Hızır-şâh beg Türkî 140
 Hicaz 29

- Hind 63
 Hisbe Teşkilâtı 85
 Hizan 108, 170, 172
 Hoca Yâkut 52, 59
 Horasan 23, 50, 54, 72, 91, 139, 156, 207
 Horasan Baba Zâviyesi 54
 Hoşab 139
 Hoy bak. Huy
 Hulâgü 196, 197, 198, 227, 238
 Hulefâ-yı Râşidîn 180, 216
 Hulvan 149
 Humâre Kapısı 229
 Humar-taş, Atabeg 104
 Hums 128, 156, 161, 178
 Hurremşâh el-Ahlatî 135
 Hurşin 41
 Husâmiye Medresesi 85, 225
 Husâmud-devle Alp-tekin 157
 Huy 134, 174, 198
 Hüsâmeddin bak. Artuk-Aslan
 Hüsâmeddin bak. Yalak-Aslan
 Hüsâmeddin Timür-taş 171, 173, 215, 224, 231, 237
 Hüsâmeddin Togan Arslan 22
 Hüsâmeddin Tuğrul 129
 Hüsâmü'd-devle Kurtı 128
 Hüseyin el-Hilatî 136
 Hüseyin Timür 140
 İlica (Erzurum) 43, 49
 Irak 22, 36, 42, 49, 101, 104, 128, 157, 171, 182, 203, 218, 222, 224, 231, 237, 242, 248, 249
 Irak Selçukluları 128, 224
 Irak Türkmenleri 171
 Ilgın 80, 82, 88, 251
 Isulu, Selçuklu Beyi 72
 İbâhiyye Mezhebi 239, 242
 İbn Asâkir 136
 İbn Batûta 48, 54, 87, 202, 203, 221, 224, 232, 242
 İbn Bîbî 12, 36, 38, 40, 42, 43, 47, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 92, 121, 125, 134, 135, 139, 192, 193, 196, 199, 236, 241
 İbn Cubeyr 13, 141, 142, 184, 214, 219, 221, 224, 244, 247
 İbn Hacer 53, 85, 130, 136, 143, 152, 201, 202, 207, 211, 236, 242
 İbn Hallikân 45, 113, 114, 116, 137, 142, 150, 233, 234, 240
 İbn Havkal 13, 45, 115, 133, 183, 184, 185, 219, 227
 İbn Maşrûb 191
 İbn Mencik (Mincek) 72
 İbn Nubâte ailesi 234, 255
 İbn Sa'id el-Mağribî 48, 133
 İbn Şeddâd 14, 78, 116, 117, 150, 181, 183, 184, 187, 188, 200, 225, 229, 234
 İbn Tanrı-berdi 202, 207
 İbn Teymiye 240
 İbn Tilmiz 234
 İbn ul-'Adîm 20, 72, 154, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 177, 233
 İbn ul-Azrak 11, 14, 22, 23, 24, 26, 31, 32, 136, 150, 152, 157, 158, 159, 160, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 215, 217, 218, 224, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 250
 İbn ul-Kalânîsî 26, 170, 171
 İbn ül-Esîr 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 49, 75, 82, 99, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 130, 132, 133, 150, 151, 152, 154, 157, 158, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 171, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 189, 190, 191, 192, 214, 215, 231, 248, 251
 İbn ül-Fuvâti 194
 İbn Vâsil 33
 İbrahim bin Abdullah (Kimyâger) 135
 İbrahim bin Ali el-Kürdî 143
 İbrahim Çeküm 211
 İbrahim Sökmen oğlu 28, 107
 İbrahim Sürmeli (emîri) 111, 123
 İbrahim-şâh 202
 İbrahim Yınal (Selçuklu) 20, 44, 46, 100
 İci (ağabeg) 30
 İdrisî 222, 258
 İhtiyâreddin Hasan (vezir) 181
 İl-aldı (Diyârbekir beyi) 10, 114, 168, 170,

- 185, 229
 İl-almış (Meyyâfârkîn vâlisi) 13, 174, 200, 233, 235, 245, 250
 İl-almış oğlu Ömer 13
 İl-begî bin Porsuk 105
 İl-deniz 30, 31, 32, 110, 111, 112, 113, 115, 121, 181
 İl-gazi (II. Kutbeddin) 23, 105, 113, 114, 150, 153, 154, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 186, 190, 194, 200, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 231
 İlhan Abaga 139
 İlhanlı Devleti 131, 140, 196, 201, 206
 İlhanlılar 48, 49, 55, 84, 89, 126, 139, 220
 İlya Meyyâfârkînli (Bağdat metropoliti) 231
 İlyas (Artuklu) 172, 175
 İmâdeddin Devlet-şâh 130
 İmâdeddin Ebû Bekir 184, 189, 193, 194, 232
 İmâdeddin İsfahânî 220
 İmâdeddin İsmail 233
 İmâdeddin Muhammed 235
 İmâdeddin Zengî 167, 168, 169, 170, 171, 172, 185, 214, 247
 İmrân el-Mâkisî kadı 233
 İmr'ul-Kays 231
 İnal Aga Emîr 140
 İnal Bey bak. Inal Bey
 İnallu Boyu 210
 İnaloğulları (Diyârbekir beyleri) 10
 İnal oğulları bak. İnaloğulları
 İnal (Yinal) Beg 209
 İnanç Hatun 106, 107, 108, 128
 İran 21, 31, 35, 41, 46, 48, 49, 55, 87, 103, 106, 126, 139, 196, 199, 218, 221, 244, 248
 İranlılar 44
 İsfahan 101
 İshak bin İsmail (Kınık boyundan) 233, 250
 İshak Gazi Mengüçükoğlu 71
 İsmail bin İbrahim 235
 İsmail bin Muhammed el-Şeybânî 233
 İsmail Galip 14, 37, 258
 İsmail Gazi Dânişmendli 56, 74
 İsmail Hamamı (Tiflis'de) 163
 İsmetiye Zâviyesi 90, 91
 İsmetiye Hatun 90, 91
 İspir 19, 24, 34, 46, 57, 60, 63, 120
 İstanbul 15, 19, 20, 21, 25, 32, 36, 37, 38, 51, 58, 59, 61, 63, 66, 71, 74, 75, 82, 89, 91, 92, 100, 101, 102, 111, 137, 147, 148, 149, 151, 153, 170, 230, 233, 239, 240
 İtil Boyu 45
 İvani 21, 23, 24, 27, 39, 119, 121, 123, 124
 İzmit 148
 İznik 9, 15, 20, 103, 153
 İzzeddin Ahmed 193
 İzzeddin Aybeg 125
 İzzeddin Balaban 120
 İzzeddin bin el-Şemmâ 197
 İzzeddin Buhti (Kürtleri reisi) 206
 İzzeddin Hübel 135
 İzzeddin Keykâvus 28, 34, 37, 79, 82, 92, 190, 191, 241
 İzzeddin Mes'ûd (Musul atabegi) 113, 117, 186, 189
 İzzeddin Muhammed Dilmaçoğlu 131
 İzzeddin Saltuk 19, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 36, 50, 109, 128, 132, 175
 İzzeddin Siyâvuş 82
 Jocelin Urfa kontu 103, 158, 162, 164, 165, 173
 Justinianus 55
 Kafkasya (-lar) 21, 22, 23, 147, 163, 221
 Kahire 45, 59, 71, 75, 80, 90, 101, 123, 130, 136, 137, 152, 193, 221, 232, 235, 236
 Kâhta 192
 Kal'at ur-Rûm 227
 Kalavun Sultan 200
 Kale câmii (Bk. Emirşâh camii)
 Kalenderî (ler-lik) 54, 55, 239
 Kalıkala Bk. Erzurum
 Kameroneddin Hanı (Adıyaman-Malatya arası) 204
 Kameroneddin Türbesi (Divriği) 83, 85
 Kâmil Melik 108, 193, 194, 196, 202
 Kandillioğlu (hayalbaz) 63
 Kantaba camii Bk. Kayıtbay camii
 Kanunî Sultan Süleyman 60, 61, 142

- Kara-ağaç 119
 Karaağaç Köyü 86
 Kara-Âmid 114, 223
 Kara-Arslan 77, 108, 109, 114, 230
 Karabağ 57, 102, 163, 210
 Kara-bel vilâyeti 186
 Karabuğra 41
 Karabük Köyü 130
 Karaca Bey 53, 106, 155, 157, 185, 209
 Karaca-dağ 252
 Karaca el-Sâkî 106
 Karaca-kale 213
 Karacuk 252
 Karadeniz 12, 46, 73, 100, 106, 133, 134
 Karadeniz Rûmları 73
 Kara-han Türkmen beyi 57
 Karahan Köyü 251
 Karahanlılar 153
 Karahisar 74, 80, 82, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 181, 223, 251
 Karahitaylar 188
 Kara Kıpçak 175
 Kara Kilise, Karaköse 49
 Karakoyunlu Türkmenleri 52
 Karakoyunlu Kara Yusuf Türbesi 50
 Karakoyunlular 208
 Kara-köprü 252
 Kara-kuş el-Hesabî 132
 Kara-mağara 252
 Karaman (Âb-i) 176, 177, 186, 203, 226, 227, 251, 252
 Köprüsü (Cisr Karaman) 176, 177, 186, 203, 226, 227, 251, 252
 Karaman oğulları 203
 Kara Mehmed 208
 Karanlık Künbed 53
 Kara-Osman Bey 60
 Kara-su (Yukarı Fırat) 71
 Kara-sungur 202
 Kara-taş Köyü 226
 Kara-taşlar 93
 Karayazı Köyü (Erzincan) 92
 Karin (Theodosiopolis) 46
 Karluklar 188
 Karmatîler 149
 Karnukalak (Erzurum) 34, 44
 Kars 20, 23, 28, 29, 34, 36, 46, 106, 119, 120, 121, 124, 243
 Karsen 176
 Karsî-zâde Mehmed Çelebi 64
 Karyeteyn 171
 Kasım ud-devle Ak-sungur 167
 Kasr ul-Kutbî (Saray) 220
 Kathar 85
 Kâtib Çelebi 101, 233, 258
 Kâtib Ferdî 200, 207, 208, 210, 211, 220, 222, 230, 231, 232
 Kavaflar Çarşısı 225
 Kavurt (Kara Arslan) 148, 149
 Kayıtbay 85
 Kayseri 37, 40, 46, 48, 58, 60, 81, 83, 84, 193, 199, 205
 Kâzerûnî 53, 61, 63, 137
 Kefer-sûd 173
 Kelkit 73
 Kemah Kalesi 20, 56, 60, 64, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 87, 88, 90, 93, 94, 165, 176, 217, 241
 Kemaleddin Ebû Salim 232
 Kemaleddin Kadı 198
 Kemaleddin Nisân oğlu 175
 Kemankeş Türbesi (Divriği) 85
 Kerimüddin Aksarayî 72
 Kerkük 244
 Keşiş (Kıssîs) kapısı 27, 28, 110, 156, 169, 170, 173, 229
 Ketivan 52
 Keykâvüs II. bak. İzzeddin
 Keykubâdiye Sarayı 81
 Kıbrıs 155, 156,
 Kılıç Arslan I. 74, 103, 127, 158, 164, 181, 185, 227
 Kılıç Arslan II. 32, 33, 41, 73, 77, 79, 82, 113, 114, 216
 Kılıççılar Çarşısı 225
 Kınık Boyu 152, 207, 233, 250, 252
 Kınık nahiyesi 143
 Kinnesrin 154
 Kıpçak, Kıpçaklar 23, 35, 39, 110, 112, 123, 124, 162, 163

- Kıpçak el-Türkmanî Aslan-taşoğlu 170
 Kırhan (Hums sahibi) 128
 Kırşehir 82, 205
 Kırzı 52
 Kiyâme Kilisesi 150
 Kızan 176
 Kızıl Arslan 22, 34, 36, 102, 104, 118, 158, 170, 172
 Kızıl hamam (Bayburt) 64
 Kızıl-höyük Köyü 93
 Kızıl-ırmak 148
 Kızıl-özen 103
 Kızıl-tepe 120, 190, 219, 225
 Kilikya 170, 177, 181, 187, 188, 243, 248
 Kilikya Ermeni krallığı 247
 Kitbuğa Noyan 198
 Koçhisar (Düneyser) 129, 201, 219, 232
 Koçhisar Camii 247
 Koçhisarlılar (Düneyserliler) 233
 Koçmaz 19, 46
 Kodama bin Ca'fer 45
 Kolonea (Bk. Şebîn Karahisar)
 Komnenler 38
 Konstantin Gabras 75, 165
 Konstantiniye 106
 Konya 11, 38, 40, 43, 46, 48, 49, 50, 53, 59, 83, 89, 90, 91, 121, 135, 171, 189, 203, 237, 239
 Kopuz 52
 Kögonya Bk. Karahisar
 Köseadağ 10, 126, 246
 Kubbe çarşısı (Sûk ul-Kubbe) 111, 228
 Kubbet us-Sultan 164, 228, 237
 Kudüs 105, 149, 150, 153, 154, 156, 162, 186, 212, 214
 Kulhâr Kalesi 130
 Kulp 173
 Kuman-doht (Atrak Han kızı) 162
 Kumanlar (Bk. Kıpçak kavmi)
 Kurâdi 189
 Kurti (Dilmaçoğlu) bak. Husâm ud-devle
 Kurtuba 45
 Kurtuk 21
 Kuş-ağaç Köyü 93
 Kuş-timür 209
 Kutalmış (oğulları) 73, 130, 148, 153, 164
 Kutbeddin İlgazi 115
 Kutbeddin İsmail 101
 Kutbeddin Mevdûd 172
 Kutbeddin Sokman 189
 Kutbeddin Şirazî 200
 Kutbeddin Yahya 194
 Kutlu Beg 60
 Kutlu-doğmuş Köyü 86
 Kutluğ 118, 119
 Kutuz Noyan 197
 Küçük Abaza Paşa Sarayı 62
 Küçük-höyük Köyü 93
 Küçük Zekeriya bak. Zakari
 Kür Nehri 119
 Kürt, Kürtler 62, 105, 109, 119, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 152, 186, 187, 191, 196, 200, 204, 205, 206, 219, 239, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 249
 Kütahya 242
 Larendi 91
 Lazkiye 155
 Leon 170, 177, 188
 Lezgi 124
 Lori Ovası 112
 Lûlû Alp-Kuş'un Kölesi 189
 Lülü Üstâd ud-dâr 38
 Maden 57, 108, 170, 172, 213, 224
 Mahmud Sultan 10, 11, 27, 32, 54, 59, 66, 76, 86, 92, 101, 102, 111, 113, 114, 115, 140, 151, 162, 163, 167, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 189, 190, 191, 193, 207, 208, 216, 225, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 244
 Mahmud bağı 86
 Mahmud Melik 76, 230, 234
 Mahmud Mevlâna (Şeyh) 92
 Malatya 21, 28, 32, 45, 74, 81, 90, 103, 135, 148, 154, 156, 158, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 176, 181, 188, 195, 196, 198, 203, 204, 208, 216, 217, 227, 241, 242, 243, 246, 247
 Malazgird 10, 15, 19, 20, 21, 22, 28, 29, 33, 38, 41, 42, 45, 46, 55, 71, 73, 74, 99, 100, 102, 106, 108, 109, 117, 120, 121, 122,

- 123, 126, 127, 139, 142, 148, 174, 175, 249
- Mal Hatun 54
- Mâlik bin Abdullah 99
- Mama Hatun 19, 21, 33, 34, 36, 49, 50, 117
- Mama Hatun Kervansarayı 33, 135
- Mama Hatun Türbesi 135
- Mandu (Kürd şeyhi) 204
- Mar Asya Manastırı 241
- Maraş 161, 173, 188, 208, 214
- Marco Polo 47, 57, 87, 133, 141, 142, 222
- Mardin 9, 10, 11, 14, 27, 104, 105, 108, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 124, 128, 131, 133, 147, 148, 158, 159, 161, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 245, 249, 250, 251
- Mardin Artukluları 10, 11, 124, 131, 159, 186, 189, 192, 194, 197, 203, 208, 214, 227
- Mardin kalesi 197, 201, 229
- Mardin kapısı 218
- Marhasa Kilisesi 229
- Marhasya (Ermeni metropoliti) 92, 246
- Marsengen (Micingerd) 43
- Martyropolis Bk. Meyyâfârkîn
- Masara Bölgesi 167
- Mathieu 23, 27, 29, 48, 72, 93, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 149, 150, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 218, 229
- Mâzenderân 42
- Mecdeddin Muhammed (vezir) 113
- Mecd ül-İslâm 205
- Mecmec (Cemceme Sultan) 72
- Meddah Hamza 63
- Medreset üz-Züccâcîn 136
- Mehdi Abbas 53
- Mehmed (Çubuk'un oğlu) 104, 158
- Mehmed Dilmaçoğlu 10, 21, 22, 127, 160, 208, 224, 236
- Mehmed Kara (Doğan oğlu) 236
- Mehmed Tapar bak. Muhammed
- Mehmed Yağı bak. Muhammed
- Melik Âdil (Eyyûbî hükümdarı) 33, 117, 121, 122, 188, 189, 190, 191, 205, 206
- Melik Afdal 190
- Melike Hatun Behremşah kızı 79, 80
- Melik Eşref (Eyyûbî hükümdarı) 39, 41, 91, 119, 120, 122, 123, 189, 190, 191, 192, 193
- Melik Evhad 39, 191
- Melik Fahreddin Türbesi 79, 80
- Melik Gazi Dânişmendli 74, 75, 82, 162, 170
- Melik Gazi türbesi (Kırşehir) 82
- Melik Han 51
- Melik Kâmil (Eyyûbî) 193, 194, 196, 202
- Melik Mes'ûd (Artuklu) 191, 192
- Melik Nâsır 197
- Melik Salih 84, 113, 198, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 222, 230, 236, 246
- Melik Selçuk-şâh 108
- Melik-şâh 9, 100, 101, 115, 124, 127, 147, 148, 149, 153, 155, 160, 185
- Melik us'Sa'id Şemseddin Dâvûd 200
- Melik ül-Muazzam İsa (Şam Eyyûbî Hükümdarı) 192
- Melik Zâhir 188, 189, 190, 191, 234
- Memlükler 126, 197, 201, 202, 203, 208, 220, 222
- Meyyâfârkîn 9, 10, 11, 13, 14, 22, 24, 25, 27, 29, 39, 44, 77, 94, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 126, 128, 132, 133, 136, 137, 150, 153, 158, 160, 162, 164, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 186, 188, 189, 192, 195, 196, 199, 200, 205, 206, 209, 213, 218, 219, 221, 222, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 237, 238, 241, 242, 243, 245, 249, 250, 251, 252
- Mezopotamya 21
- Mhitar Arıvank 23
- Mısır 53, 58, 59, 84, 91, 92, 99, 113, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 142, 152, 154, 195,

- 196, 198, 199, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 218, 220, 222, 233, 236, 237, 239, 244, 245
- Micingerd Kalesi 19, 20, 36, 43, 46, 50, 54
- Mihael (Süryani) 12, 29, 74, 75, 76, 77, 103, 110, 154, 156, 158, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 188, 216, 217, 218
- Milli Kürtleri 175
- Mingöl (Bingöl) 210
- Minşar Bölgesi 167
- Min-taş (Malatya Beyi) 208, 209
- Miren Kalesi 31, 110
- Moğol İstilâsı 30, 39, 41, 42, 43, 46, 49, 52, 57, 58, 60, 63, 65, 81, 89, 91, 92, 123, 124, 125, 126, 132, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 219, 220, 221, 223, 227, 238, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249
- Moğolistan 31, 43, 47, 94, 222
- Moğollar 10, 31, 34, 42, 43, 44, 49, 56, 58, 66, 91, 139, 143, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 220, 222, 242, 245, 248
- Mu'aviye 240
- Mubeşşir 235
- Mufaddal el-Ahlatî (Mimar) 135
- Muğiseddin Tuğrul-şâh 11, 36, 37, 39, 55, 56
- Muhammed bak. Nureddin
- Muhammed Beg, Timür oğlu 119, 120
- Muhammed bin Ali (Ahlatlı) 29, 136
- Muhammed bin Buğa 105
- Muhammed bin Hüseyin 53
- Muhammed bin İbrahim 136
- Muhammed bin İlyas bin Gazi 172, 175
- Muhammed bin Kasım 104
- Muhammed bin Melik-dâd 136
- Muhammed bin Ömer Âşıkî 61
- Muhammed bin Yahya (Kadı) 233
- Muhammed el-Bustî (Şeyh) 119
- Muhammed el-Kürdî 142
- Muhammed el-Salguri 13
- Muhammed İ Kılıç Arslanın atabeği 227
- Muhammed İzzeddin (Saltuk oğlu) 21
- Muhammed Nesevî 129, 143
- Muhammed Olcayto Bak. Olcayto
- Muhammed Tapar Sultan 102, 103, 104, 127, 157, 159, 161, 162, 185
- Muhammed Yağı-Sıyan'ın oğlu 102, 105, 155, 156
- Muhezzibüddin bin Hübel 135
- Muineddin (Artuklu emîri) 92, 93, 126, 157, 166, 180
- Muineddin Pervâne 92, 126
- Muineddin Sokman 157, 166
- Muineddin Süleyman (Şeyh) 93
- Mulay (Moğol Noyanı) 201
- Murad suyu 172
- Musa Bey 157
- Musa Melik Salih oğlu 211
- Musa (yalancı peygamber) 242
- Mustafa bin Yusuf 53
- Musul 9, 13, 29, 103, 104, 105, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 127, 128, 130, 135, 151, 155, 157, 158, 159, 161, 167, 168, 171, 172, 177, 178, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 191, 196, 198, 199, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 219, 224, 227, 231, 232, 233, 239, 240, 244, 245, 247, 249
- Musul Atabegleri 183
- Musul Beyi 103
- Muş 28, 33, 38, 106, 109, 117, 118, 121, 131, 133, 139, 141, 143, 160, 174, 200, 207, 208, 209, 211, 243, 245
- Muş ovası 33, 109, 117, 143
- Mutafradin (Muzaffereddin) 35
- Mutahhar bin Şeref 233
- Mutahhar-ten 60, 89
- Muvaffak bin Ruşayk 112
- Muvaffakuddin Abdullâtif 80
- Muzaffereddin Gök-böri 191, 240
- Muzaffereddin Muhammed 80, 82
- Muzafferîye Medresesi (Mardin) 200, 230
- Mübarek Köyü 74
- Mübârizeddin Er-tokuş 82
- Mücahidüddin Kaymaz 112, 187
- Müeyyedüddin bin Nisan (vezir) 109
- Müeyyedüddin Ebû Ali 115
- Müeyyedüddin Ebû Mansûr Hâlid 174

- Mühezzibüddin Abdurrahman 233
 Mühezzibüddin Irakî 174
 Mü'min el-Darîr (Şeyh) 137
 Müneccimbaşı 78, 82, 258
 Müstencid (Halife) 174
- Nâblus 33,
 Nahçevan 30, 110, 112, 113
 Nâsır Sultan 152, 182, 197, 249
 Nâsır-i Husrev 249, 259
 Nasır- Li-dinillah 114
 Nâsihüddin (Amid Kadısı) 177
 Nâsireddin Mahmud 189, 190, 191
 Nâsirüddin Sökmen 108
 Nasîrüddin Tûsî 135, 238
 Nasreddin Kara Arslan oğlu 175, 176
 Nasreddin Artuk Melik Said oğlu 197
 Nasreddin Behramşâh 82
 Nasreddin Muhammed 33, 34, 36, 50, 116
 Nasruddevle Mahmud (Döğer Han oğlu) 151, 244
 Nâzûk Gölü 41
 Necmeddin Alpı 11, 24, 27, 28, 29, 77, 107, 108, 109, 112, 128, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 185, 217, 219, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 237, 238
 Necmeddin Eyyub 120, 121, 122, 123
 Necmeddin Gazi (Artuk Arslan oğlu) 194, 195, 196, 197, 200, 202, 203, 213, 220, 230, 231, 232, 233
 Necmeddin Halil 121
 Necmeddin İl-gazi 159
 Niksar 73, 103, 158
 Nisân oğulları 175, 177, 183, 184, 185, 223, 228, 229
 Nizâmeddin, Ahi 87
 Nizâmeddin Alp-kuş 186
 Nizâmeddin İbrahim 193
 Nizâmeddin İmadeddinoğlu 189
 Nizâmeddin Mahmud 140
 Nizamî Genceli 43, 78
 Nizâmiye Medresesi 235
 Nizâmü'l-mülk 148
 Nubâte ailesi 174, 234, 249, 255
 Nureddin Kutalmış 130
 Nureddin Mahmud, Atabeg 27, 113, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 216, 225, 236
 Nureddin Muhammed 114, 115, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 194, 197, 214, 228, 236
 Nurşin Köyü 86
 Nûr-taş oğlu Timür-taş (Emîr) 140
 Nûrülhüdâ Süleyman bin Ömer el-'Alevî 237
 Nusaybin 29, 104, 112, 113, 117, 159, 168, 178, 183, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 197, 219, 221, 247
 Nusayri (Yezidi)ler 241
 Nusretüddin Ebû Bekir 118
 Odoric Vital 23
 Oğuz Beyleri 66
 Oğuzlar 60, 65, 66, 151, 162
 Oğuz Destanı 65
 Oğuz-nâme 65, 253
 Olcaytu, Sultan Mehmed 52, 59, 139, 202, 204, 205, 242
 Olthis bak. Oltı
 Oltı 24, 28, 42, 46
 Orbelianlar 27
 Orhan (Hârizm emîri) 66, 125
 Orta Asya 50, 67
 Ortaköy (Divriği) 84
 Orthul (Tuğrul) 40
 Osman Bey (Döğerlerden) 60
 Osman bin Siyâvuş 136
 Osman Kara Osman (Akkoyunlu) 210, 211, 229
 Osmanlı imparatorluğu 213
 Osmanlılar 55, 60, 137
 Ovacık Kasabası 251
 Oyratlar 201, 206
 Ömer Âşıkî bak. Muhammed bin Ömer
 Ömer bin Durmuş el-Türkî 235
 Ömer bin Hızır 233
 Ömer Çelebi 63
 Ören (Viran) şehir 251
 Özbek Atabeg 20, 53, 123
 Paiburth Papert (Bayburt) 47
 Palu 10, 74, 142, 160, 164, 166, 167, 171, 172, 173, 175, 212

- Pambuklu 252
 Parasar (Hıristiyan Beyi) 66
 Parhar dağları (Bk. Karadeniz dağları)
 Pasin 23, 24, 52, 57
 Paşa Hatun 53
 Pavlaki 85, 86
 Peçenekler 45, 243
 Pegolotti B., 49, 87
 Pehlivan İldenizoglu 83, 115, 116
 Pîr Hasan (Şeyh) 93
 Porsuk Porsukoğlu 105, 161
 Ra'bân 204
 Rakka 171
 Raziuddin Baba 199
 Receb bin Karaca (Erzurumlu) 53
 Re's ul-haber 106
 Resurrection (Kıyama) Kilisesi 150
 Re's ül-'ayn 170, 172, 191
 Reşideddin 58, 135, 139, 142, 148, 199, 201, 219, 227
 Revan 61
 Rey 148, 174
 Rıdvan (Halep Meliki) 105, 153, 154, 155, 160, 161
 Ribât ul-Hılâtiye (Hatuni) 137
 Rifâi Tarikatı 242, 248
 Roger (Antakya Kontu) 161
 Roma (lılar) 44, 55
 Romanos Diogenis 148
 Rostof 23
 Rosudan 39, 40
 Rubruck W., 31, 40, 43, 94
 Rûm (Anadolu) 12, 22, 24, 27, 32, 34, 37, 44, 46, 47, 61, 130, 156, 184, 195, 205, 220, 227, 244
 Rumlar 66, 73, 150, 242, 243
 Rupen (Ermeni Prensi) 181
 Ruslar 51, 64
 Rustem (Türkmen Reisi) 188
 Ruşayk (vezir) 108, 112, 116
 Rûkneddin Cihânşâh 41
 Rûkneddin Süleymanşâh 37, 82
 Sadaka bin Dubeyş (Arap emîri) 163
 Sadaka bin Mezîd 104
 Sadreddin Cibril (Ahlatlı) 174
 Sadreddin el-Hasan 109
 Sadreddin Hasan 174
 Sadreddin Hasan bin Ali (Meyyâfârkin kadısı) 174
 Sadreddin Nasr bin Cibril (Ahlatlı) 109
 Sadr üş-Şeri'a Türbesi 60
 Sa'dûn 27
 Safevîler 60
 Safiüddin bin Ruşayk 108
 Safiüddin Hillî (Şair) 202, 232
 Safiye Hatun (Timurtaş kızı) 170, 185
 Safiyüddin Ebû'l-Berekât 136
 Saint Paul (Kilisesi) 243
 Saint Pierre (Kilisesi) 221, 243
 Sakarya 148
 Salâhaddin Eyyubî 33, 174, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188
 Sâlâr-i Horasan 50, 72
 Salih Melik 84, 113, 198, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 222, 230, 236, 246
 Sâlim el-Döğeri 131, 208
 Saltuk I. Ebû'l-Kasım 19, 20, 22, 36
 Saltuk II. Bak İzzeddin
 Saltuk-ili 36, 37, 42, 46, 49, 55, 56, 61, 65, 66
 Saltuk'un oğlu Emîr Ali 22, 23, 157, 163
 Salur Boyu 13, 85
 Saman Kale 119
 Samsâmüddin Behram 173
 Sanâsine Bk. Sasunlular
 Sancar Sultan 23, 124, 138, 182, 183, 188
 Sarımsaklı 49
 Sasanîler 44
 Sasun Dağı 100, 110, 111, 244
 Sasunlular 106, 108, 111, 174
 Savrun Köyü (Divriği) 84
 Sav-tekin (Emîr) 101, 170
 Savur 210
 Sedidüddin Mahmud 234
 Selçuk Hatun 73, 79, 80, 182, 183
 Selçuklu Devleti 43, 100, 212
 Selçuklular 10, 11, 13, 15, 20, 21, 23, 32, 35, 36, 43, 46, 47, 49, 50, 55, 57, 58, 67, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 82, 85, 88, 89, 92, 100, 102, 108, 115, 121, 124, 126, 127, 130, 148, 149, 153, 154, 156, 159, 167, 170,

- 171, 190, 193, 199, 207, 216, 222, 224,
225, 227, 232, 235, 236, 237, 241, 246,
247, 250
- Selçuklu Türkiyesi 92, 101, 242
- Selçuk-şâh Behramşâhoğlu 73, 78, 79, 80
- Semânî Medresesi 230
- Sempad Müellif 72, 188
- Senâsine Bk. Sasunlular
- Sepîd-rûd (Kızılözen) 22
- Serâceddin Kâmil 108
- Serkis Zimmi 226
- Sermesacolo (Sarımsaklı) 49
- Sevinç Kırçak Hanı 118, 175
- Seydi Yakub 59
- Seyfeddin Âmidî (Feylosof) 232, 233
- Seyfeddin Balaban 201
- Seyfeddin Beg-timür 116, 203
- Seyfeddin Gazi Zengioğlu 172
- Seyfeddin Kara Arslan 233
- Seyfeddin Kıpçak 201
- Seyfeddin Tingiz (Halep naibi) 203, 204
- Sınur Köyü 60
- Sır-Derya Havzası 162, 252
- Sıvan 171, 172, 173, 255
- Sibîr (İspir) 46
- Siird 10, 22, 102, 104, 131, 158, 169, 170,
172, 192, 206, 222, 227, 237, 238, 245
- Silvan Bk. Meyyâfârîkîn
- Sinan (Şeyh) 93
- Sinâneddin Yâkut 42, 43
- Sincar 114, 178, 190, 192, 194, 199, 207, 208,
209, 211, 220, 239
- Sinop 43, 58, 86
- Sirâceddin Ahmed 91
- Sis (Kozan) 188
- Sitti Melek Türbesi (Divriği) 83, 85
- Sivas 20, 28, 32, 46, 48, 50, 60, 65, 77, 78, 79,
82, 83, 84, 86, 89, 174, 176, 200, 217, 237
- Siverek 152, 210, 247, 252
- Sohbetiyye Bk. Yezidîler
- Sokman 11, 100, 103, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 164, 166, 184, 185, 186, 189,
194, 212, 213, 228
- Sokmanlı 212, 228
- Sokmanlılar 157, 193, 227, 228, 229
- Somhet 30, 35, 110
- Söğüdlü 52
- Sökmen-âbâd (Ovası) 134, 139, 143, 251
- Sökmen el-Kutbî 101, 103, 104, 107
- Sökmen (II.) 25, 28, 32, 107, 108, 120, 132,
172, 174, 180, 186, 190
- Sökmen-ili 42, 66, 106, 108, 115, 117, 119,
123, 126, 132, 133, 134, 139, 143
- Su Şehri 92, 221
- Suhreverdi el-Maktûl 232
- Sûk el-Terâkime 249
- Sultan Alâeddin Keykûbad 135
- Sultan Ali 131, 209
- Sultan Çelebi 60
- Sultan İsa 208, 209, 210, 211, 212, 220, 229,
230
- Sultaniye 52, 139, 209
- Sultan Kasım Medresesi 229
- Sultan Melik 50, 51, 115, 124
- Sultan Mes'ud 171, 172, 173, 219
- Sultan Murad 61
- Sultan Uveys 131, 140, 201, 208
- Sultan-yaylak 252
- Sumeysat 153, 154, 161, 170, 173, 186, 187,
189
- Sumuşki Kalesi 176
- Sundagu Noyan 198
- Subhan Dağı 137
- Sur Kalesi 171, 210
- Sûr Çayı 221, 222
- Suriye 12, 13, 21, 22, 45, 48, 49, 58, 83, 84,
89, 91, 101, 103, 105, 117, 121, 127, 131,
134, 139, 147, 149, 150, 153, 154, 155,
156, 157, 159, 160, 161, 164, 166, 170,
173, 176, 180, 181, 185, 187, 193, 196,
198, 199, 201, 202, 203, 206, 210, 212,
213, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 225,
227, 231, 237, 238, 240, 243, 244, 245,
249, 251
- Sur kapısı Câmîi 229
- Suruç 113, 210,
- Sutay (Diyarbakir vâlisi) 196, 201, 202, 205,
221
- Sülemiş (Moğol Kumandanı) 201
- Süleyman (Abdülcebbar oğlu) 167

- Süleyman, Dâvûd'un oğlu 170
 Süleyman bak. Kanunî
 Süleyman (İlgazi'nin oğlu) 225
 Süleyman, Necmeddin Alpı'nın kardeşi 178
 Süleyman (Döğer beylerinden) 152
 Süleyman, Divriği hükümdarı 77
 Süleyman, (Timürtaş'ın kardeşi) 166
 Süleyman Han (İlhanîlerden) 201, 206
 Süleyman Şah II. Rükneddin 37, 82
 Süleyman Şah (Türkmen beyi) 248, 242
 Süleyman Şah (Behramşahoğlu) 73
 Süleyman Şah (Melik İshak oğlu) 76, 82
 Süleyman mâbedi 149
 Sürmeli 10, 27, 28, 34, 39, 57, 111, 123, 125, 143, 144
 Süryaniler 242, 244, 246
 Şabahtan 161, 170, 172, 173, 187, 188, 189, 217
 Şaburan 24
 Şâdi (Eyyubiler'in cediti) 174
 Şafî Mezhebi 226, 237
 Şahâbeddin Ahmed 211
 Şah Bânû 25, 26, 28, 108, 109, 132
 Şâh-i Ermen 21, 103
 Şâhinşâh (Şeddâdîlerden) 111
 Şahin-şâh Seyfeddin (Süleyman oğlu) 82, 83, 111, 117
 Şâh Melik 207
 Şahruh Emîri 104, 169
 Şahruh Hanı Emîri 210
 Şalva Gürücü Kum 39,
 Şam 27, 48, 72, 83, 91, 105, 133, 136, 137, 142, 150, 160, 166, 169, 180, 181, 182, 186, 192, 196, 198, 201, 206, 208, 220, 225, 232, 233, 234, 235
 Şamanî Kıpçaklar 23, 123
 Şamanîlik 215
 Şamanî Türkler (Peçenekler) 245
 Şanş-Dadian 27
 Şaş Bk. Taşkent
 Şatan Kalesi 175
 Şebin-karahisar 60
 Şeddâdîler 27, 31, 102, 147
 Şehâbeddin Karatay 203
 Şehâbeddin Müstevfi 40
 Şehidiye Camii 230
 Şehidiye medresesi 229
 Şehîdler Kulesi (Kemah) 94
 Şehrizûr 117, 170
 Şemseddin Altun-aba 42
 Şemseddin el-Cezerî 151
 Şemseddin Karabaş 238
 Şemseddin Muhammed bin Şerafeddin 200
 Şemseddin Sevinç 175
 Şeref bin Mutahhar el-Ensâri 13
 Şerefeddin (Kadı) 79
 Şerefeddin Ahmed 241
 Şerefeddin Duvinî 43
 Şerefeddin el-Hilâti 130
 Şerefeddin Muhammed 241
 Şeref Han Bidlisi 36
 Şerife Hatun 60
 Şeyh Adi bak. Adi bin Musâfir
 Şeyh Kûmbedi Köyü 252
 Şeyh Kurt 142
 Şeyh Mirçe (Bk. Ali bin Abdülmelik el-Abbâsî)
 Şeyh Tâceddin Mes'ud Medresesi (Harzam) 229
 Şiran 165
 Şihna 134
 Şimalî (Irak) 157
 Şimalî (Suriye) 147, 166, 193, 206, 212
 Şirâz 92
 Şir Bârik 11, 175, 176, 178
 Şirvan 39, 101, 107, 123, 124
 Şirvan-şâh 123
 Şücâ'eddin Kutluğ 118
 Tâceddin Begdili 205
 Tâceddin Pervâne 236
 Tâci (Şeyh) 220, 259
 Tadik Bizans kumandanı 156
 Takıyuddin Ömer bin Şahin-şâh 33
 Tancred 103
 Tantau (Tutgaül) 49
 Tanza 169, 172, 178, 192, 208
 Taptuk Emre 53
 Taragay (Oyrat kabilesi reisi) 200
 Tarassut Kulesi (Tepsi minare) 50, 53
 Tarhaniye Medresesi 235
 Tarman 144, 252

- Tarman dağı 144
 Tarsus 45, 177, 207, 243
 Taşkent 249
 Taşkun Baba zâviyesi 137, 142, 207
 Tatarlar 47, 124, 132, 199
 Tebriz 47, 48, 49, 54, 57, 61, 62, 63, 87, 92, 102, 106, 134, 137, 139, 141, 142, 174, 196, 203, 205, 209, 210, 211
 Tekiş 102
 Telbaşer 244
 Telhum 72, 174
 Tell-Arsenias Kalesi 172
 Tell-Hâlid 173
 Tell-Hazam 172
 Tell Patrik 176
 Tell-Şeyh 172
 Tell ül-İkab 219
 Tepsi-minâre Bk. Tarassut kulesi
 Tercan 19, 33, 46, 60, 100, 135
 Terkenek Köyü 86
 Terken Hatun 101, 102
 Thamara (Gürcü Kraliçesi) 34, 35, 36, 40, 78, 118, 119, 121, 188
 Theodore Gabras 55
 Theodosiopolis (Erzurum) 44, 46
 Tiflis 23, 27, 29, 30, 35, 39, 40, 42, 119, 124, 126, 163
 Timür Aksak 54, 88, 89, 142
 Timür-taş Hüsameddin 166, 171, 173, 215, 224, 231, 237
 Togaçar 201
 Togan Arslan (Erzen emiri) 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 104, 106
 Togay (emîr) 202
 Toklu-Buğa 209
 Toku Noyan 58
 Toros (Ermeni reisi) 153, 157, 243
 Toroslar 247
 Tortum 63
 Trablus 105, 177
 Trabzon 12, 31, 38, 45, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 57, 61, 63, 64, 73, 74, 75, 82, 88, 165
 Trabzon Rumları 56, 73, 74, 75
 Trialith Ovası 112
 Tucak-dere Derbendi 204
 Tuğrul Arslan (Kılıç Arslan oğlu) 74, 166, 167,
 Tuğrul Beg 50, 55
 Tuğrul-şâh 11, 36, 37, 39, 47, 52, 55, 56, 57, 79, 119, 121
 Tuğtab 28
 Tuğtekin Atabeg 161
 Tur Âbidin 172, 187
 Turan Melek Hatun 84
 Tut-gavul (Tantaulo) 49
 Tutuş 102, 127, 149, 153, 155, 157, 185
 Türe Beg 206
 Türkistan 39, 45, 46, 47, 48, 65, 67, 129, 130, 139, 143, 144, 188, 206, 232, 249
 Türkiye 9, 10, 11, 15, 19, 31, 32, 35, 36, 42, 43, 44, 53, 56, 58, 60, 67, 71, 72, 74, 75, 79, 82, 89, 92, 103, 104, 122, 126, 135, 138, 141, 148, 149, 153, 155, 158, 170, 171, 181, 193, 194, 199, 213, 217, 241, 250
 Türkiye Selçukluları 19, 42, 53, 82, 148, 153, 155, 158, 170, 217
 Türkmen Beyleri 127
 Türkmen Deresi 252
 Türkmenler pekçok
 Türkmen Musa 157
 Ulu Ârif Çelebi 52, 53, 59
 Ulu câmi (Bayburt) 57, 59, 65
 Ulu câmi (Bursa) 71
 Ulu câmi (Diyarbakir) 185, 246
 Ulu câmi (Divriği) 71, 73, 74, 83, 84, 85, 86
 Ulu câmi (Erzurum) 50, 53, 62
 Ulu câmi (Harput) 227
 Ulu câmi (Koç-hisar) 229
 Ulu câmi (Mardin) 186, 204, 218, 225, 228, 229
 Uluğ Beg 209
 Uluğ-sâlâr Bey 158
 Umudum Köyü 63
 Urfa 101, 103, 105, 113, 117, 122, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 170, 171, 173, 184, 188, 194, 195, 210, 243, 244
 Urfa Ermenileri 173
 Urfa Kontluğu 243
 Urla Köyü 80
 Usâme bin Munkız 113

- Uveys bak. Sultan Uveys
 Uyku-pınarı 144
 Uzun Hasan 49, 55, 61, 141, 222, 223, 238, 239
 Üç-kilise 49
 Üç-künbedler 50
 Valaşcird (Eleşgird) 57, 139
 Van 14, 31, 42, 51, 71, 72, 83, 102, 106, 122, 126, 133, 134, 139, 184, 193, 243
 Van gölü 31, 102, 106, 126, 139, 243
 Vartan (Tarihçi) 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 101, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 121, 150, 167, 197
 Vaspuragan 100
 Vastan 127, 133, 139, 141
 Veli Baba 54
 Veli Baba türbesi 54
 Veliler Köyü 54
 Venedikliler 89
 Veysel mahallesi (Bayburt) 60
 Yabgu 9, 25
 Yabgular 207
 Yâfi'i 192, 201, 240, 260
 Yağan Paşa Zâviyesi 20, 54
 Yağı-basan (Danişmendli) 32, 33, 77, 86, 174, 176, 185, 217
 Yağı-Basan köyü 86
 Yağı-sıyan 102, 105, 155, 156
 Yağmur Bey 152, 210, 211
 Yahudiler 242, 243
 Yahya bin Ahmed Hudâ-dâd 136
 Yahya bin Muhammed 136
 Yakûb (Emîr) 108
 Yakub Bey (Kızıl Aslanoglu) 170, 172
 Yakub bin Sökmen 107
 Yakûb Dâvûd'un oğlu 170
 Yâkut Câmii 13, 26, 42, 43, 47, 52, 57, 59, 134, 136, 137, 172, 219, 221, 222, 228, 233, 234, 238, 240, 243, 250, 251
 Yâkut Arslan 26
 Yâkut el-Hesâbî 228, 234, 250
 Yakut el-Malatî 123
 Yâkut Hamavî 219
 Yakuti 11, 101
 Yâkutiye Câmî (Bayburt) 52
 Yâkutiye medresesi, 59, 65
 Yarın-kuş (Artuklu kumandanı) 186
 Yarugıyye 175, 183
 Yarugıyye askerleri 189
 Yarugıyye kalesi 195
 Yaruk-taş 161
 Yassı-çimen 192
 Yaşmut (Şehzade) 196
 Yavlak Arslan Hüsameddin 115, 117, 186, 188, 189, 190, 195, 218, 226, 234
 Yav-taş (Selçuklu Emîri) 92
 Yavuz Sultan Selim 36, 60
 Yazır Boyu 199, 207
 Yazır vilâyeti 207
 Yengi-kent 207
 Yeni câmî (Hısn Keyfa) 171
 Yeni-hisar Bk. Demirkale
 Yenikapı (Demirkapı) 229
 Yeşbek 134, 137, 142, 223, 229
 Yeşil-ırmak 148
 Yezid (Muaviye oğlu) 240, 242
 Yezidî Mezhebi 130, 239, 240, 241, 242, 248
 Yezidîler 240, 241
 Yinal Beyi 209
 Yınaloğulları bak. İnaloğulları
 Yısutay (Oyrak kabilesi reisi) 200
 Yıva Boyu (Oğuzlardan) 49, 172
 Yoluk (İlig) Kara 210
 Yuannis (Bizans imparatoru) 170
 Yukarı-hamam 86
 Yunus Emre 53
 Yurt Mahallesi (Bayburt) 64
 Yüce höyük Köyü 93
 Yüce-kaya Köyü 93
 Zâhid Mahallesi 63, 64, 227
 Zâhid Efendi Câmîi (Bayburt) 63, 64
 Zâhid el-Tavîl 227
 Zahîreddin Nişâpûrî 148
 Zâhir Melik 208
 Zahîrüddin bin Belengerî el-Dögeri 151
 Zahirüddin Ebû'l-Feth Muhammed 174
 Zahirüddin İbrahim 107, 128
 Zahirüddin Mukarrib-şâh 112
 Zak Kalesi 175
 Zakari (Gürcü kumandanı) 38, 119

- Zap Nehri 186
Zât-ul-Cûr Kalesi 109
Zavzan Kalesi 187
Zehebî 42, 82, 196, 220, 233, 250
Zekeriya Kazvînî 45, 48, 58, 87, 123, 221
Zengî Atabeg 105, 108, 113, 128, 173, 215
Zeyd (Zirkî Kürtleri reisi) 135, 206, 255
Zeyneb Hatun 178
Zeyneddin Abdülkadir el-Bâzî 232
Zeytûn Kapısı 229
Zibatra Şehri 204
Zimmîler 216
Zinciriye (Sultan İsa) Külliyesi 212, 230
Zirki Kürtleri 206
Ziyâeddin Mehmed 158
Zuhre bin Ali Şerif 225
Zukak el-Yahûd 243
Zulkarneyn 164, 170
Zunnûn 32, 33
Zümrüd Hatun 172